

Burgerperspectieven

2016 | 1

-
- Vluchtelingencrisis blijft de gemoederen bezighouden
 - Minder positief over de richting die Nederland op gaat
 - Stemming over economie en politiek is stabiel
 - Optimisme over de eigen toekomst, somber over volgende generaties
 - Zorgen over decentralisaties zijn na een jaar niet verdwenen
 - Onverminderd steun voor referenda
 - Verlangen naar meer directe democratie vooral uit politieke onvrede
-

Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver

Burgerperspectieven 2016 | 1

Belangrijkste bevindingen eerste kwartaal 2016

De vluchtelingencrisis blijft de gemoederen bezighouden

'Immigratie en integratie' is net als vorig kwartaal het belangrijkste maatschappelijke probleem. 65% noemt spontaan een of meer problemen in deze categorie. Vanaf eind 2014 namen de zorgen over immigratie en integratie langzaam toe; sinds oktober 2015 is immigratie het belangrijkste thema in de publieke opinie. Mensen zijn ongerust over de grote toestroom van vluchtelingen en over de opvang. Sommigen vinden het onterecht dat er voor hen veel voorzieningen zijn terwijl er de afgelopen jaren op veel andere zaken is bezuinigd. Een andere groep is bezorgd over de manier waarop Nederlanders met vluchtelingen omgaan en de maatschappelijke onrust die de discussies over asielaanvragerscentra met zich meebrengen.

→ p. 9

Stemming over economie en politiek

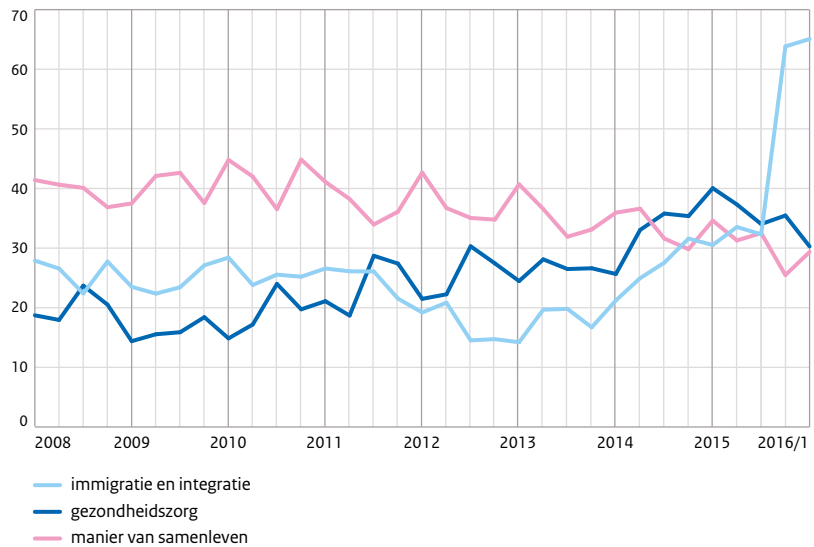
71% geeft de Nederlandse economie een voldoende

74% verwacht de komende 12 maanden geen verslechtering

48% heeft vertrouwen in de Tweede Kamer

44% heeft vertrouwen in de regering

De drie belangrijkste maatschappelijke problemen van dit moment (percentage dat het probleem spontaan noemt)

Stemming over economie en politiek stabiel

De stemming over de economie is stabiel en positief. Het vertrouwen in de politiek is stabiel, maar laag.

→ p. 5

Optimisme over eigen toekomst, somber over die van volgende generaties

57% van de mensen zegt optimistisch te zijn over de eigen toekomst, 9% is dat niet. 52% vindt het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld. 66% is bang dat toekomstige generaties het slechter zullen krijgen. Dat pessimisme is niet typerend voor dit moment. Ook in de jaren zeventig of tachtig was men somber over 'de toekomst voor de mensen'.

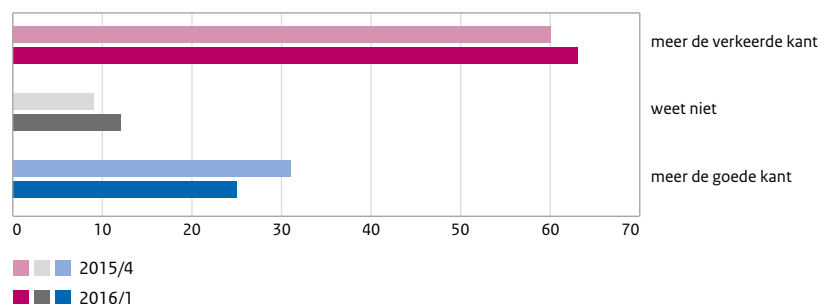
→ p. 22

Minder positief over de richting van Nederland

Het aandeel dat vindt dat het met Nederland al met al de goede kant op gaat daalt van 31% vorig kwartaal naar 25% nu. 63% vindt het de verkeerde kant op gaan. In toelichtingen daarbij wordt de vluchtelingenkwestie veelvuldig genoemd.

→ p. 5

De richting die Nederland op gaat

Zorgen over decentralisaties zijn na een jaar niet verdwenen

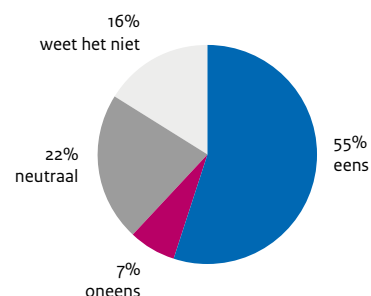
Eén jaar na de decentralisatie in de zorg en huishoudelijke ondersteuning zijn Nederlanders nog steeds bezorgd. 48% vindt dat er al met al meer nadelen dan voordelen zijn; 14% ziet meer voordelen. 55% is van mening dat de decentralisaties vooral bedoeld zijn om te bezuinigen. Dat is dan meteen het meest genoemde probleem: ook mensen

die de voordelen van decentraliseren (maatwerk) inzien, vrezen verschraving.

Op vragen over decentralisaties vullen veel mensen in het antwoord op de vraag niet te weten. Er is nog steeds veel onduidelijkheid over dit thema en bovendien hebben weinig mensen er zelf ervaring mee.

→ p. 26

'De decentralisaties zijn vooral bedoeld om te bezuinigen'

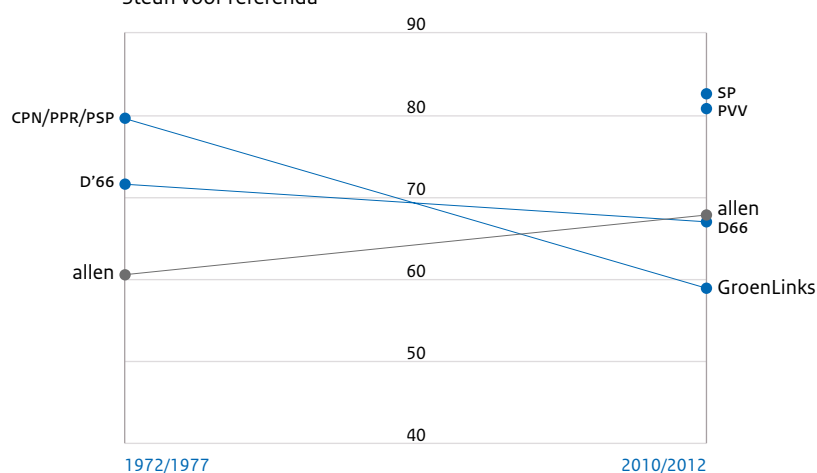

Onverminderd steun voor referenda

Sinds de jaren zeventig is er voortdurend een meerderheid voor bindende referenda. Destijds waren die vooral populair bij de kiezers van D66 en de voorlopers van GroenLinks, nu vooral bij de kiezers van SP en PVV.

→ p. 32

Steun voor referenda

Meer directe democratie vooral gewenst uit politieke onvrede

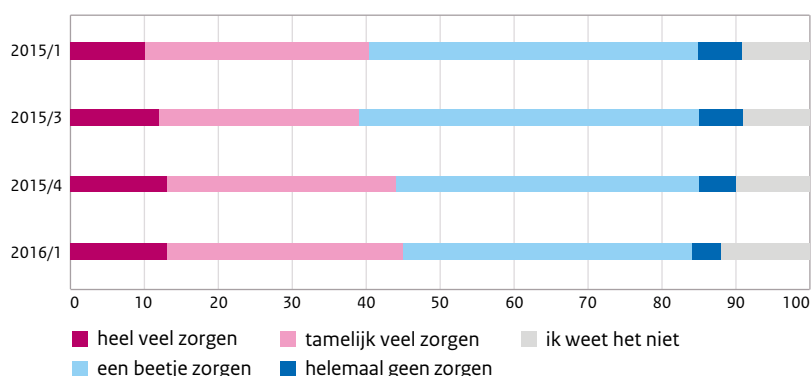
Steun voor meer directe democratie is er vaker bij lager- en middelbaar opgeleiden dan bij hogeropgeleiden. Het verlangen naar meer directe democratie hangt sterk samen met politieke onvrede en ook met afkeer van de Europese Unie.

→ p. 38

Zorgen over de internationale politieke situatie

45% van de Nederlanders zegt zich tamelijk veel of heel veel zorgen te maken over de internationale politieke situatie. In oktober 2015, vóór de aanslagen in Parijs, was dat aandeel even groot. In januari (41%) en juli (39%) 2015 maakten iets minder mensen zich veel zorgen over de internationale politieke situatie. De groep die zich helemaal

Zorgen over internationale politieke situatie

geen zorgen maakt is met 4% heel klein; meer dan 80% maakt zich 'op zijn minst' een beetje zorgen. Waarover men zich zorgen maakt is het afgelopen jaar niet wezenlijk veranderd. Er is ongerustheid over terrorisme in het algemeen en de

dreiging van is in het bijzonder, de vluchtelingen-problematiek, de oorlog in het Midden-Oosten en de problemen binnen de eu.

→ p. 18

Inhoud

Belangrijkste bevindingen	2
Ten geleide	4
1 Hoe gaat het met Nederland?	5
2 Decentralisaties en referenda	26
Verantwoording	43

Ten geleide

Dit 33^e kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) betreft het eerste kwartaal van 2016. Hoofdstuk 1 gaat over de stemming in Nederland. Aan bod komen percepties van de economische situatie, het vertrouwen in instituties, de belangrijkste maatschappelijke zorgen en visies op de toekomst. In hoofdstuk 2 staan twee onderwerpen centraal: de publieke opinie over de decentralisaties in de zorg en huishoudelijke hulp en opvattingen over referenda en inspraak van burgers.

De enquêtegegevens zijn verzameld tussen 4 januari en 1 februari 2016. Op 11 februari is telefonisch gesproken met 70 respondenten. We zijn Esther Schrijver en Lianne de Blok erkentelijk voor hun hulp bij het nabellen.

Belangrijk onderwerp in het nieuws waren de grootschalige aanrandiden en overvallen tijdens de nieuwjaarsnacht in Keulen. Er was discussie over de vraag of de daders vluchtelingen waren en of hun afkomst in eerste instantie onvermeld was gebleven. Ook de vluchtelingenstroom naar Europa was veel in het nieuws, net als de onrust over de komst van asielzoekerscentra in diverse gemeentes (o.a. Woerden en Geldermalsen).

1 Hoe gaat het met Nederland?

Kernpunten

- Zorgen over immigratie en integratie zijn, net als vorig kwartaal, met afstand het belangrijkste maatschappelijke probleem. De zorgen gaan vooral over de ‘vluchtelingenkwestie’: de toestroom en opvang van vluchtelingen.
 - Het aandeel dat vindt dat het met Nederland al met al de goede kant op gaat daalt van 31% vorig kwartaal naar 25% nu. 63% vindt het de verkeerde kant op gaan; dat was vorig kwartaal 60%.
 - De stemming over de economie is stabiel en positief. Het vertrouwen in de politiek is stabiel, maar laag. 48% heeft vertrouwen in de Tweede Kamer, 44% in de regering.
 - 66% verwacht dat komende generaties het slechter gaan krijgen; 9% verwacht dat niet. Men denkt dat het er op het gebied van werken, sociale voorzieningen en wonen niet beter op zal worden.
-

Somberder over richting Nederland

De algemene stemming over Nederland is dit kwartaal minder positief. Het aandeel dat vindt dat Nederland al met al meer de goede dan de verkeerde kant op gaat daalt ten opzichte van vorig kwartaal van 31% naar 25% (figuur 1.1). In januari 2016 vindt 63% het meer de verkeerde kant op gaan (vorig kwartaal 60%). 12% weet het niet. Hogeropgeleiden vinden het vaker de goede kant op gaan (36%) dan middelbaar en lageropgeleiden (respectievelijk 23% en 16%). De daling in het aantal optimisten doet zich zowel bij hoger- als lageropgeleiden voor.

Als mensen toelichten waarom ze het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland, uiten ze vaak hun zorgen over vluchtelingen, vooral over de grote toestroom en de opvang. Sommigen vinden het onterecht dat er veel voorzieningen zijn voor vluchtelingen terwijl er de afgelopen jaren op veel andere zaken is bezuinigd. Verderop in dit kwartaalbericht zullen we zien dat vluchtelingen nu het belangrijkste thema zijn in de publieke opinie.

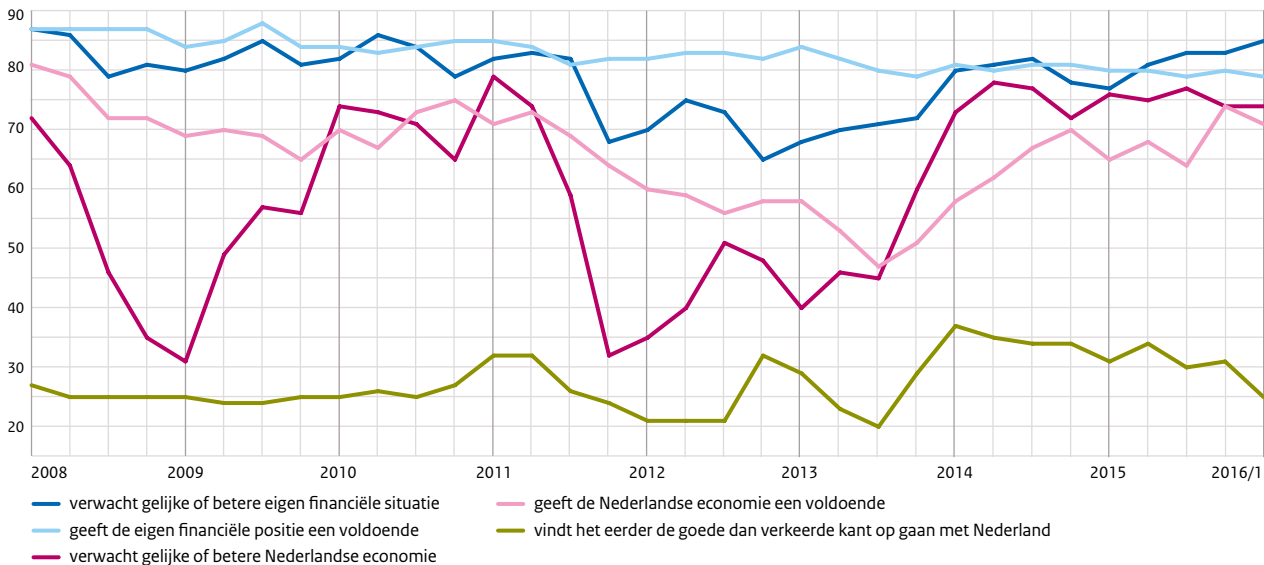
Economische stemming positief en stabiel

De economische stemming is de afgelopen kwartalen stabiel en positief. In januari 2016 geeft 71% de Nederlandse economie een voldoende en verwacht 74% de komende twaalf maanden geen verslechtering. Ook over de eigen financiën is men positief. 79% is voldoende tevreden met de eigen financiële situatie, 85% verwacht de komende twaalf maanden geen verslechtering.¹ In vergelijking met vorig jaar is dat een stijging: toen verwachtte 77% geen verslechtering van de eigen financiële situatie.²

1 Over de eigen financiële situatie zijn en blijven de meeste Nederlanders positief. Vanaf begin 2008 is het aandeel dat een voldoende geeft echter wel langzaam gedaald; toen lag dat op 87%. Zie ook cob 2015|4: 8.

2 15% verwacht wel een verslechtering van de eigen financiële situatie. Mensen met een gezinsinkomen beneden modaal verwachten vaker dan gemiddeld een verslechtering (23%).

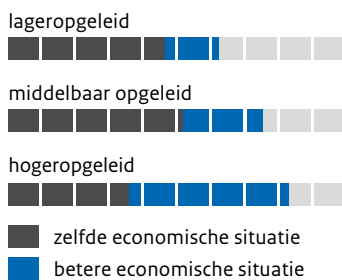
Figuur 1.1 Positieve waarden en verwachtingen,^a bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden. De voldoende's zijn het percentage scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2016/1

Figuur 1.2 Verwacht geen verslechtering van de economische situatie, naar opleiding, bevolking van 18+, 2016/1 (in procenten)

Bron: COB 2016/1

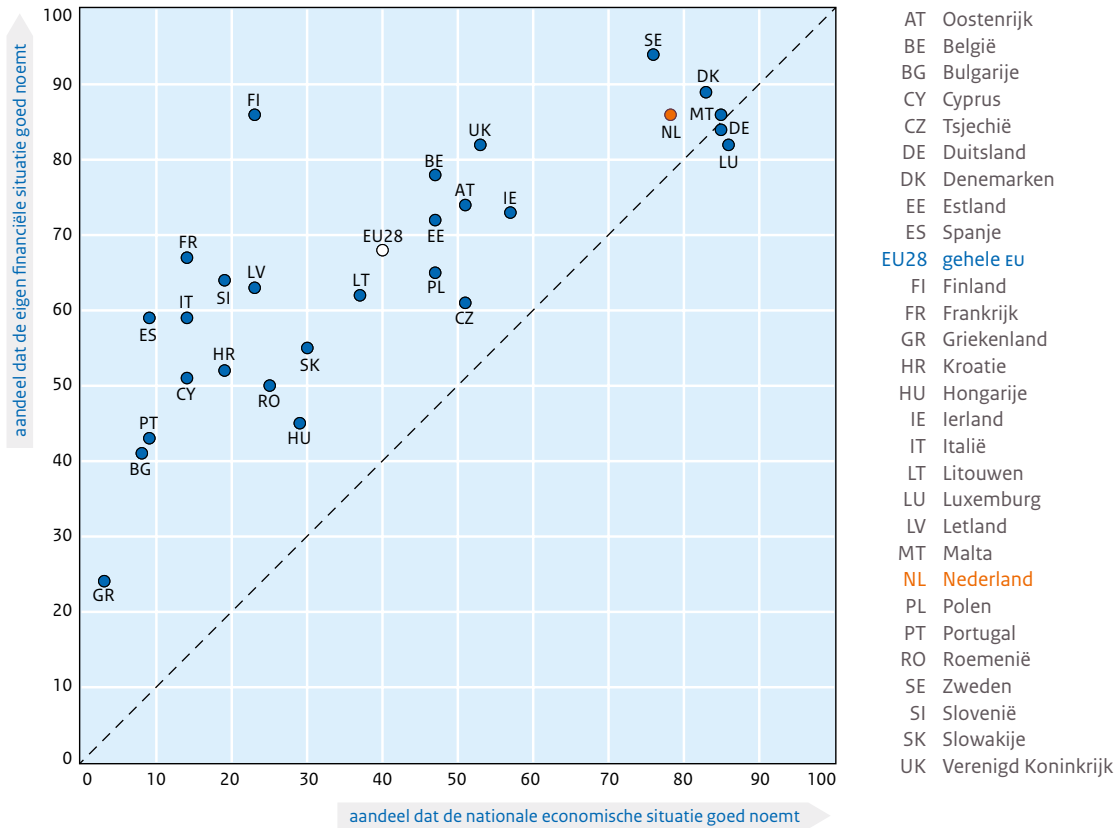
Opleidingskloof in economische verwachtingen blijft

Hogeropgeleiden zijn sinds begin 2014 veel positiever dan lageropgeleiden over de toekomst van de economie (COB 2014|1: 5; COB 2015|1: 5). Die opleidingsverschillen blijven. Onder hogeropgeleiden verwacht 83% de komende twaalf maanden geen verslechtering, onder middelbaar opgeleiden is dat 75% en onder lageropgeleiden 62%. De verschillen tussen de opleidingsniveaus zijn nog groter als we kijken naar wie een betere situatie verwacht: van de hogeropgeleiden 47%, van de middelbaar opgeleiden 24% en van de lageropgeleiden 15% (figuur 1.2).

Grote verschillen in economische oordelen binnen de Europese Unie

Ook in gegevens van de Eurobarometer uit november 2015 blijken Nederlanders positief over de economie. In dat onderzoek noemt 79% de nationale economische situatie en 86% de eigen financiële situatie 'goed'. Nederland hoort daarmee, samen met Zweden, Denemarken, Malta, Luxemburg en Duitsland tot de leden van de Europese Unie (EU) met de beste economische stemming (figuur 1.3). In andere EU-landen vinden aanzienlijk minder mensen de economische situatie goed. Het grootste verschil is er met Griekenland, Portugal en Spanje, waar respectievelijk 3%, 8% en 9% de economische situatie 'goed' noemt. De verschillen in oordelen over de eigen financiële situatie zijn iets kleiner: in Griekenland zijn de minste mensen positief (24%), in Zweden de meeste (91%).

Figuur 1.3 Oordelen over de economie en eigen financiële situatie in EU-landen, bevolking van 15+, najaar 2015 (in procenten)

Bron: Eurobarometer 84.3

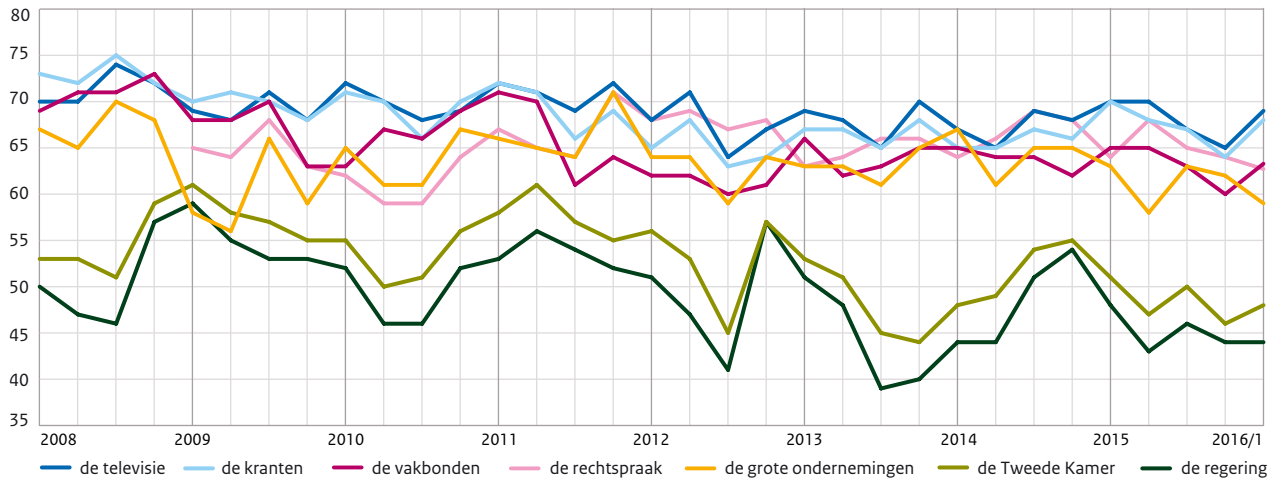
Politiek vertrouwen: stabiel laag

Het vertrouwen in instituties vertoont dit kwartaal geen noemenswaardige veranderingen (figuur 1.4). Het aandeel dat voldoende vertrouwen heeft in kranten, televisie, vakbonden en rechtspraak ligt boven de 60%. In grote ondernemingen heeft 59% voldoende vertrouwen. Het vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering ligt een stuk lager en ook dat verandert niet sinds vorig kwartaal. 48% heeft voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer, 44% in de regering. Medio 2014 lag het vertrouwen nog iets hoger (54% vertrouwen in de Tweede Kamer en 51% in de regering). Nu ligt het onder het gemiddelde in de periode 2008-2016/1 (dat is resp. 53% en 49%). Uit gegevens van de Eurobarometer blijkt het vertrouwen in regering en parlement in vergelijking met andere EU-landen in het najaar van 2015 hoog.³

Veel Nederlanders zijn sceptisch over de politiek. Dat was in eerdere kwartalen niet anders. 56% vindt dat Kamerleden en ministers niet veel geven om wat mensen zoals zij denken, 63% denkt dat mensen zoals zij geen enkele invloed hebben op wat de regering doet en 45% vindt dat de overheid onvoldoende voor hen doet.

3 In de Eurobarometer zegt 52% eraan te neigen de Tweede Kamer en de regering te vertrouwen; respectievelijk 41% en 43% zegt de Kamer en de regering niet te vertrouwen. In Nederland ligt het aandeel vertrouwen ruim boven het gemiddelde van EU-landen (van resp. 28% en 27%). Zie Europese Commissie, *Standard Eurobarometer 84, Autumn 2015*, pagina T53 en T54.

Figuur 1.4 Voldoende vertrouwen in zeven instituties,^a bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'

Bron: COB 2008/1-2016/1

44% is van mening dat politici vaak onbehoorlijk met elkaar omgaan. Vorig kwartaal was dat nog 39% (zie tabel 1.1). Die 44% is overigens geen uitzondering; ook in eerdere kwartalen was die score al eens zo hoog. 24% vindt politici bekwaam, 34% vindt dat niet. 35% zou het bestuur willen overlaten aan krachtige leiders, maar een bijna even grote groep zou dit niet willen.

Tabel 1.1 Opvattingen over politici en krachtige leiders, bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)^a

	2008-2009	2010-2011	2012-2013	2014-2015/3	2015/4	2016/1
'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'						
(zeer) oneens	20	20	19	19	18	16
(zeer) eens	36	40	42	40	39	44
'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.'						
(zeer) oneens	31	29	33	33	35	34
(zeer) eens	28	30	28	28	27	24
'Het zou goed zijn als het bestuur van dit land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'						
(zeer) oneens	41	38	35	37	35	34
(zeer) eens	28	32	35	32	33	35

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2016/1

Immigratie grootste zorg en prioriteit voor de regering

Om inzicht te krijgen in de onderwerpen die Nederlanders bezighouden, vragen we waarover ze zich zorgen maken, wat ze goed vinden gaan en wat ze hoog op de agenda van de regering willen hebben. Mensen mogen dat in hun eigen woorden opschrijven en maximaal vijf trefwoorden noemen. Deze spontaan genoemde woorden brengen we onder in zestien categorieën. Om te voorkomen dat mensen die meer problemen noemen het overzicht domineren, wegen we de antwoorden zodat elke respondent even zwaar meetelt. Zo ontstaan het 'nationale probleem-besef', de 'nationale trots' en de 'Haagse publieksagenda' (tabel 1.2).⁴

Net als vorig kwartaal is het thema 'immigratie en integratie' verreweg het meest genoemde punt van zorg. Het thema maakt 30% uit van het nationale probleem-besef.⁵ Maar liefst 65% van de respondenten noemt een of meer problemen in deze categorie. Dat is een behoorlijk hoog percentage, zeker als je bedenkt dat het hier gaat om spontane antwoorden – thema's als 'economie' en 'samenleven' worden nooit zo massaal genoemd. Op de tweede plaats in het nationale probleem-besef staat de manier van samenleven. Een ander punt van ongerustheid is de gezondheids- en ouderenzorg. Zorgen over inkomen en economie en over politiek en bestuur maken de top vijf compleet.

Hoewel de vluchtelingencrisis hét thema van dit moment is, blijft de ongerustheid over de gezondheids- en ouderenzorg ook dit kwartaal groot. Het thema staat op de derde plaats in het nationaal probleem-besef en (samen met het immigratievraagstuk) bovenaan de lijst met onderwerpen die hoog op de agenda van de regering moeten staan. In hoofdstuk 2 gaan we dieper in op een aspect van de zorg, de decentralisaties.⁶

Onveranderd is dat de manier van samenleven geen hoge plaats inneemt op de publieke agenda voor de regering. Dit is blijkbaar niet per se een 'Haags' onderwerp waaraan de overheid veel kan doen, maar vooral iets wat de samenleving zelf aangaat. Inkomen en economie is een derde belangrijk agendapunt.

Zijn er ook zaken in Nederland waar mensen trots op zijn, die ze goed vinden gaan? Ja, maar veel minder. Of beter gezegd: ze blijken veel minder gemakkelijk te benoemen. Waar 90% een of meer problemen kan noemen en 80% een of meer agendapunten, kan slechts 62% een of meer sterke punten noemen en dat zijn er gemiddeld dan ook nog minder. Sterke punten vindt men de manier van samenleven (zie kader 1.1), vrijheid, de gezondheidszorg en het onderwijs.

4 Als iemand één trefwoord noemt, dan telt dat probleem dus één keer mee in het 'nationale probleem-besef' of de 'nationale trots'. Noemt iemand vijf trefwoorden dan telt elk van die trefwoorden 0,2 keer mee.

5 Leeswijzer: in het nationale probleem-besef tellen alle respondenten dus even zwaar mee, los van hoeveel trefwoorden iemand noemt. In dat totale probleem-besef bestaat 30% van de problemen uit zorgen over immigratie en integratie. Alle probleemcategorien samen tellen op tot 100%.

6 Voor meer informatie over de publieke opinie over de gezondheidszorg, zie J. den Ridder, P. Dekker en P. van Houwelingen, *Zorgen over de zorg: bevindingen in recent onderzoek naar de publieke opinie over de gezondheidszorg*, 2015, beschikbaar als digitale bijlage bij COB 2015|3 op www.scp.nl.

Tabel 1.2 Grootste problemen, sterkste punten en politieke prioriteiten,^a bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)

	nationaal probleembesef ^b						top vijf en + / - ^e
	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014- 2015/3	2015/4	2016/1	
immigratie en integratie	10	10	7	11	29	30	1
samenleven en normen en waarden	21	21	19	17	12	13	2
gezondheids- en ouderenzorg	7	8	10	15	14	11	3 -
inkomen en economie	15	12	17	14	9	10	4
politiek en bestuur	13	13	12	9	9	10	5
werkgelegenheid	3	3	6	7	6	5	
criminaliteit en veiligheid	10	11	8	6	4	4	
internationaal / Nederland in de wereld	1	3	4	4	2	3	
sociaal stelsel	1	2	3	3	3	2	
verkeer en fysieke leefomgeving	5	4	4	2	3	2	
natuur en milieu	3	2	1	2	2	2	
onderwijs, innovatie, kunst en cultuur	2	3	3	3	3	1	-
jeugd en gezin	4	3	2	2	1	1	
Nederlandse tradities	0	0	0	1	1	1	-
vrijheden	1	1	0	1	0	0	
overig	4	4	4	4	3	3	
totaal	100	100	100	100	100	100	
% met minstens één onderwerp	87	87	88	88	89	90	
gemiddeld aantal genoemde onderwerpen (door allen)	3,0	3,0	3,1	3,0	3,0	3,0	

- a Voor elk van deze drie vragen konden respondenten maximaal vijf onderwerpen noemen. Achteraf zijn de onderwerpen ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee: het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen. De volgorde van de categorieën is die van de grootste problemen in het eerste kwartaal van 2016.
- b 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?'

Vluchtelingencrisis blijft de gemoederen bezighouden

Het thema 'immigratie en integratie' staat bovenaan de lijst met maatschappelijke zorgen én bovenaan de Haagse publieksagenda. Sinds de zomer van 2015 zijn de zorgen over dit thema enorm toegenomen. Dat heeft alles te maken met de vluchtelingencrisis: de grote toestroom van vluchtelingen naar Europa, alle media-aandacht en publieke discussies. Toch zagen we ook vóór de zomer van 2015 de zorgen over integratie en immigratie toenemen. Het thema was sinds 2014 al bezig aan een langzame opmars in het nationale probleembesef, nadat het in 2012 en 2014 was weggezaakt. In cijfers van de Eurobarometer zien we eveneens dat immigratie sinds najaar 2015 het belangrijkste nationale probleem is (figuur 1.5). Ook in Duitsland, Denemarken, Zweden en Oostenrijk zijn de zorgen over dit thema groot.⁷

⁷ Zie Europese Commissie, *Standard Eurobarometer 84, Autumn 2015*, pagina T31.

Hoe gaat het met Nederland?

nationale trots ^c							de Haagse publieksagenda ^d						
2008-2009	2010-2011	2012-2013	2014-2015/3	2015/4	2016/1	top vijf en +/- ^e	2008-2009	2010-2011	2012-2013	2014-2015/1	2015/3	2016/1	top vijf en +/- ^e
4	3	3	3	7	6		10	9	6	8	10	20	1 +
14	16	18	20	16	21	1 +	6	5	4	4	3	4	
9	11	10	9	7	8	5	14	17	16	21	20	20	2
8	8	7	8	9	9	3	14	13	18	15	15	12	3 -
6	6	5	5	7	5	-	9	7	7	7	6	6	
2	1	1	1	1	1		3	4	7	9	9	7	4
2	2	2	3	2	3		12	12	8	8	6	6	5
4	2	2	2	2	1		2	4	5	6	7	3	-
10	10	9	8	9	8		3	4	5	4	5	3	
4	5	7	7	7	6		7	6	5	3	2	3	+
5	5	4	4	5	4		5	5	4	3	4	5	
6	6	7	8	8	8	4	8	8	8	8	7	6	
1	1	0	0	0	0		4	3	2	2	1	1	
2	5	5	5	4	3		0	0	0	0	0	0	
16	12	12	12	10	12	2	1	1	1	1	0	1	
6	7	7	6	5	5		3	4	3	3	4	2	-
100	100	100	100	100	100		100	100	100	100	100	100	
63	65	62	62	59	62		78	79	80	80	78	80	
1,6	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5		2,4	2,5	2,6	2,5	2,4	2,5	

c 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?'

d 'Wat zou u hoog op de agenda van de Nederlandse regering willen hebben? Het kan gaan om onderwerpen die veel meer aandacht moeten krijgen of heel anders aangepakt moeten worden.'

e Voor het eerste kwartaal van 2016 is de top vijf vermeld en significante ($p < 0,05$) veranderingen ten opzichte van de vorige meting.

Bron: COB 2008/1-2016/1

Kader 1.1 Hoopvolle ontwikkelingen

De meerderheid van de Nederlanders vindt dat het de verkeerde kant op gaat met het land. Als we om een toelichting vragen, krijgen we heel uitgebreide antwoorden; meestal uitgebreider dan bij de toelichtingen waarom Nederland de goede kant op gaat. Toch zijn we ook benieuwd of mensen ontwikkelingen zien die hen wél hoopvol stemmen. We vroegen dit telefonisch aan 70 respondenten (zie de Verantwoording achterin dit kwartaalbericht). Nadat we met mensen spraken over decentralisaties in de zorg (zie hoofdstuk 2) en over hun emoties over Nederland, vroegen we welke huidige ontwikkelingen in Nederland hen hoopvol stemmen. Vaak voelen mensen zich eerst lichtelijk overvallen door deze vraag. Toch kunnen de meesten na even denken wel iets noemen. Een aanzienlijke minderheid ziet geen hoopvolle ontwikkelingen. Dit zijn voornamelijk 65-plussers met wie we daarvoor spraken over decentralisaties.

Mensen zijn met name positief over sociale initiatieven om anderen te helpen en, meer in het algemeen, de hulpvaardigheid, betrokkenheid en saamhorigheid ten opzichte van medeburgers die het moeilijk hebben. Men

Hoe gaat het met Nederland?

is hoopvol over de hoeveelheid mensen die naar elkaar omkijken, elkaar helpen en voor elkaar zorgen. Zo merkt iemand op dat mensen op Facebook pagina's instellen waarop gratis eten wordt aangeboden aan mensen die het niet breed hebben. Ook zijn meerdere mensen positief over initiatieven om vluchtelingen te helpen, zoals onderstaande respondent:

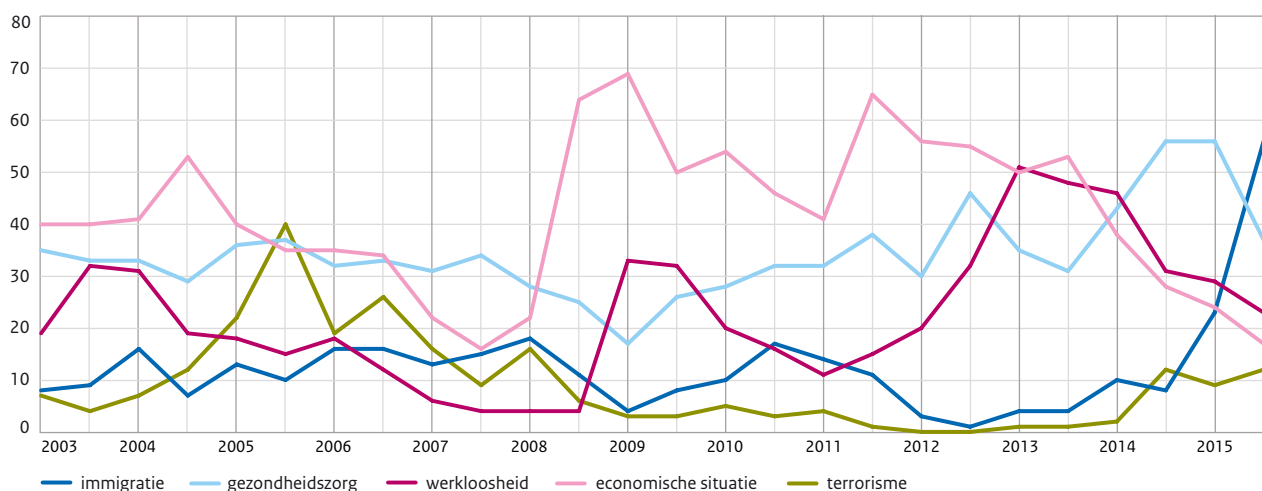
“Ja, [hoopvolle ontwikkelingen] zijn er zeker. Ik vind bijvoorbeeld ondanks al het gekrakeel in de media de hoeveelheid hulp die er is en de initiatieven die er zijn voor vluchtelingen eigenlijk wel heel goed. Dus de manier waarop gewone, en dan minder in de media aanwezige mensen, met allerlei dingen helpen en behulpzaam zijn, vind ik wel heel goed. Ik heb ook het gevoel dat op sommige gebieden juist die initiatieven terrein winnen omdat men het gevoel heeft dat de oplossing ook niet komt uit de staat of de grotere dingen, maar dat het moet juist komen van kleinere initiatieven. En dat stemt mij toch wel weer hoopvol.” (man, 47 jaar, hogeropgeleid)

Hoopvol is men ook over de toegenomen aandacht voor het milieu, groene energie en maatregelen tegen klimaatverandering. Een respondent merkt op dat ‘mensen steeds bewuster bezig zijn met gescheiden afval, zuiniger stoken, daar zie ik toch wel heel veel positieve dingen in. Dat de mensen meer bewust zijn dat het zo niet langer kan, dat het geen weggooimaatschappij aan het worden is’. Een andere respondent noemt sociale initiatieven in relatie tot het milieu: ‘Ik heb wel het gevoel dat er vanuit de samenleving steeds meer burgerinitiatieven komen om het beter te maken, [...] daar zie je steeds meer ontwikkelingen van goh, hoe kunnen we dan op een positieve manier de maatschappij versterken en toch het milieu ontlasten, elektrische auto's, zonnepanelen, windenergie [...]’

Een derde categorie ontwikkelingen die enkelen hoopvol stemt heeft te maken met economie en werkgelegenheid. Sommigen wijzen op de economische groei, anderen op het toenemende aantal banen. Ook vermelden mensen de welvaart in Nederland in vergelijking met andere landen.

Ten slotte wijzen enkele mensen op de medische vooruitgang. Een respondent merkt op dat er steeds meer onderzoek plaatsvindt naar de behandeling van ernstige ziektes. Een ander put hoop uit de ontwikkeling van steeds betere medicijnen.

Figuur 1.5 De vijf belangrijkste nationale problemen in Nederland volgens de Eurobarometer,^a bevolking van 15+, 2003-2015 (in procenten)

a Anders dan in tabel 1.2 gaat het hier om een gesloten vraag naar belangrijke nationale problemen. Respondenten mogen maximaal twee problemen aankruisen uit een lijst van dertien problemen.

Bron: Eurobarometer 59.1-84.3

Waarover precies gaan de zorgen die mensen in het COB uiten over immigratie en integratie? In tabel 1.3 bekijken we of mensen een specifieke groep noemen en waarover hun ongerustheid gaat. We vergelijken de onderwerpen die mensen dit kwartaal noemen met die van een jaar geleden (zie COB 2015|1: 13). Dan blijkt dat de term ‘vluchtelingen’ veel vaker wordt genoemd. Meer dan de helft van de zorgen over immigratie en integratie gaat hierover. Vorig jaar werd die term nog maar in 4% van de gevallen gebruikt; men sprak toen eerder over ‘asielzoekers’ of ‘buitenlanders’. Andere, minder vaak voorkomende, woorden zijn ‘allochtonen’, ‘vreemdelingen’, ‘immigranten’ en ‘gelukzoekers’.

Tabel 1.3 Zorgen over integratie en immigratie, bevolking van 18+, 2015/1 en 2016/1 (in procenten van de genoemde trefwoorden)^a

1 wordt er een specifieke groep genoemd?	15/1	16/1	2 waar gaan de zorgen over?	15/1	16/1
<i>geen specifieke groep genoemd</i>	34	12	<i>geen specifiek probleem genoemd</i>	17	42
vluchtelingen	4	57	zijn er te veel	13	6
asielzoekers	16	18	vluchtelingencrisis	0	8
buitenlanders	15	3	asielbeleid (-opvang)	11	14
allochtonen	6	1	beleid (algemeen)	2	0
minderheden	2	0	immigratie algemeen	3	1
vreemdelingen	2	2	worden voorgetrokken	3	3
(im)migranten	2	1	krijgen alles, maken misbruik	2	3
economische migranten, gelukzoekers	0	2	misdragen zich, zijn crimineel	1	1
illegalen	1	0	problemen met werk	1	0
Marokkanen, Turken	1	1	bang voor	1	0
moslims	8	1	zorgen over hoe Nederlanders tegen minderheden aankijken en zich gedragen	6	10
Syriërs	0	0	worden over één kam geschoren (racisme)	1	0
jihadisten/IS-gangers	4	0	culturen botsen, spanningen	9	2
Oost-Europeanen	1	0	jihad, extremisme, terrorisme,	7	1
overig	5	3	integratie algemeen	4	2
			islamisering	5	2
			aandacht voor vluchtelingen is probleem	0	0
			problemen met integratie / niet aanpassen	4	0
			dubbele nationaliteit	1	0
			acceptatie	1	0
			overig	6	4
totaal	100	100	totaal	100	100

a Voor genoemd trefwoord (416 in 2015/1 en 893 in 2016/1) is gecodeerd of er een specifieke groep wordt genoemd (1) en waar de zorgen over gaan (2).

Bron: COB 2015/1 en 2016/1

In het eerste kwartaal van 2015 gingen de meeste zorgen over immigratie en had maar een klein deel betrekking op integratie. Dat is nog steeds zo. Verreweg de meeste zorgen gaan over 'vluchtelingen' (zonder een specifiek probleem te noemen), over de 'vluchtelingen crisis' of over het 'asielbeleid / de opvang van asielzoekers'. De meeste mensen geven niet expliciet aan wat het probleem is met het asielbeleid. Als ze dat wel doen, noemen ze het eerder te ruimhartig dan te streng.

10% van de trefwoorden gaat over de manier waarop Nederlanders omgaan met vluchtelingen en de 'vluchtelingen kwestie'. Er zijn zorgen over 'de argwaan jegens asielzoekers', 'de behandeling van vluchtelingen' of 'de buitenlanderhaat'. Deze termen worden nu vaker gehanteerd dan vorig jaar.

Ook als we mensen vragen toe te lichten waarom het de verkeerde kant op gaat met Nederland worden vluchtelingen veel genoemd. De ongerustheid gaat in grote lijnen over dezelfde onderwerpen als vorig kwartaal (COB 2015|4: 24-26). Mensen vinden dat er te veel vluchtelingen naar Nederland komen en dat er veel geld naar vluchtelingen gaat terwijl er de afgelopen jaren op allerlei voorzieningen voor Nederlanders is bezuinigd. Sommigen vermoeden dat vluchtelingen vooral economische motieven hebben. Toelichtingen kunnen zakelijk en kort zijn, maar soms komt er behoorlijk wat boosheid los, zoals hier:

"Ik voel me als 100% Nederlander in de kou gezet door de regering. Meer en meer belasting betalen voor anderen die het land binnenkomen en dat geld wordt niet gebruikt voor mijn toekomst. Geven aan anderen doe ik om in mijn vrije tijd aandacht te geven, te helpen op het sociale vlak. Het is te belachelijk voor woorden dat mijn zoon geen huisvesting kan krijgen, omdat asielzoekers voorgaan. Waar blijf je dan als Nederlander? Ik word gediscrimineerd in mijn eigen land. Nog nooit op de PVV gestemd, maar begin al aardig in die richting te denken. Ook met het aanbieden van banen! Hoeveel mensen van buitenaf (die goedkoper zijn omdat wij een minimumloon hebben!) worden hier aangenomen om werkzaamheden te verrichten, zodat onze jeugd geen werk meer heeft? Integratie van de mensen uit het buitenland die naar Nederland komen? Nee, wij passen ons aan hun aan! Voorbeeld: Sinterklaas en ZWARTE PIET. Blijf met je klauwen van ons nationale erfgoed af! Wie demonstreren er? Dat mag u zelf invullen!" (vrouw, 53 jaar, middelbaar opgeleid)

Meer dan vorig kwartaal is er zorg over de opvang van vluchtelingen, specifiek over de komst van asielzoekerscentra's (azc's) en de onrust die daarmee gepaard gaat. Ook zijn er meer zorgen over culturele verschillen, met 'Keulen' als aanleiding:

"We hebben eeuwen een (redelijk) goed functionerende, min of meer christelijke maatschappij gehad, die nu verkwanseld wordt. We hebben een welvaartsniveau opgebouwd, waar anderen (immigranten) nu graag van willen profiteren. De Nederlandse burgers (vooral de vrouwen) worden hiervan het slachtoffer. Nu zelfs al letterlijk (zie Keulen).

Moeten we straks allemaal gesluierd en in een soepjurk gaan lopen omdat er individuen het land binnen worden gehaald of gelaten die hun handen niet kunnen thuishouden? Dit gebeurt echt niet alleen in Duitsland of België. Ook onze Nederlandse meisjes worden al nageroepen op straat in de grote steden en uitgemaakt voor hoer als de kleding onze immigranten niet aan staat. Griekenland is daarbij een bodemloze put waar ons belastinggeld naar toe gaat. De overheid is geen pluk-ze-actie van alleen de criminelen begonnen maar ook van de gewone Nederlandse werkende burger.” (vrouw, 49 jaar, middelbaar opgeleid)

“Er komen steeds meer asielzoekers naar Nederland, zogenaamd vluchtelingen. Maar waar zijn alle vrouwen? Alleen mannen komen hiernaar toe. Geldzoekers dus. In Nederland valt veel te halen. Tolerant Nederland, daar moet je zijn, ze worden met open armen ontvangen, de moskee of tempel staat al klaar. Als wij naar hun land zouden gaan moeten we ons aanpassen aan hun cultuur, laten zij zich aanpassen aan onze cultuur. Ze komen enkel naar Nederland om ons kaal te plukken, te plunderen en te verkrachten, kijk maar wat er in Keulen gebeurd is, niemand doet iets. En ondertussen lachen ze ons uit. Ik voel me onveilig, dadelijk breekt hier de pleuris uit, het lijkt wel een politieke samenzwering.” (vrouw, 21 jaar, hogeropgeleid)

Uit de spontaan genoemde zorgen over Nederland blijkt dus dat vluchtelingen, de vluchtelingencrisis en het asielbeleid de gemoederen blijven bezighouden. Desgevraagd vindt 58% van de Nederlanders dat Nederland niet meer vluchtelingen moet opnemen dan het nu doet. 11% is het eens met de stelling dat Nederland meer vluchtelingen moet opnemen en 31% is neutraal of weet het niet. In vergelijking met oktober 2015 zijn deze percentages ongewijzigd.

Maatschappelijke onrust, angst en onveiligheid

Als mensen in hun eigen woorden opschrijven waarom ze het de verkeerde kant op vinden gaan met Nederland, refereren ze dit kwartaal vaak aan maatschappelijke onrust en aan gevoelens van bezorgdheid en onveiligheid: in ongeveer 10% van de open antwoorden. Mensen maken zich zorgen over de toenemende onrust en tweedeling onder de bevolking. Vaak bespreken zij deze ontwikkelingen in relatie tot immigratie en integratie, maar de zorgen gaan over meer dan dit thema alleen. Over wie verantwoordelijk is voor deze onrust zijn de meningen verdeeld. Sommigen brengen deze ontwikkelingen in verband met het gedrag van ‘asielzoekers’:

“Asielzoekers die zich misdragen en zich niet houden aan onze waarden en normen inschepen en terugsturen. Het dreigt een tweespalt te worden in onze samenleving en dat vind ik beangstigend.” (man, 56 jaar, hogeropgeleid)

“Te veel gelukzoekers die hier de boel verzieken, daarom voelen wij ons niet meer veilig. Dat tast onze cultuur aan. De misdaad door niet-Nederlanders is overheersend.” (man, 78 jaar, middelbaar opgeleid)

Anderen wijten de maatschappelijke onrust onder andere aan de houding en het gedrag van autochtone Nederlanders ten opzichte van nieuwkomers:

“Problemen worden niet adequaat opgepakt en afgehandeld. Onrust die is ontstaan tussen de verschillende bevolkingsgroepen, er wordt onvoldoende geluisterd naar de signalen, ben bang dat het gaat escaleren. Kleine groep is blijikbaar in staat om de samenleving regelmatig te verstoren. Vaak worden zaken uitvergroot. Denk even aan de weerstand bij het creëren van azc’s of liquidaties bij scholen.” (man, 58 jaar, hogeropgeleid)

Ook schrijven burgers angstige gevoelens en onrustige ontwikkelingen toe aan de politiek in het algemeen of het optreden van bepaalde politici in het bijzonder:

“Ik vind dat met name de politiek het niet goed doet. Er is angst in de maatschappij.” (man, 39 jaar, hogeropgeleid)

“Ik ben bang dat mensen als Wilders het volk angstig maken waardoor men minder tolerant en verdraagzaam wordt.” (man, 46 jaar, hogeropgeleid)

“Er is helaas (ten minste) één politieke groepering die de samenleving uiteendrijft door zeer negatieve en onvoldoende gefundeerde ideeën te ventileren over asielzoekers. De regering stelt hier in feite weinig of niets tegenover, waardoor wel mogelijke nadelen maar niet mogelijke kansen worden belicht. Dit leidt tot veel ophef en onrust. Politici missen helaas vaak een visie: de enige echte stip op de horizon lijkt de komende verkiezingsuitslag, meer dan het welzijn van het land.” (man, 59 jaar, hogeropgeleid)

Anderen zijn (ook) kritisch over de media die olie op het vuur gooien:

“Verdraagzaamheid en respect voor anderen worden steeds minder. Op politiek gebied wordt daar te weinig aan gedaan. Met elkaar een gesprek voeren in plaats van er eerst op los te rammen. De media voeden het gevoel van onverdraagzaamheid. Minder aandacht voor agressie in de media, meer aandacht voor een goede discussie.” (vrouw, 54 jaar, middelbaar opgeleid)

“Nederland laat te veel mensen binnen hun land nu de wegen vrij zijn. Er wordt te veel geweld gebruikt. Mensen steken elkaar aan met de media. Ik hoop dat het eens de andere kant opgaat. Liefde voor alle mensen. Verdraagzaamheid voor iedereen.” (vrouw, 62 jaar, lageropgeleid)

Waar zijn mensen dan precies bang voor? Als het om asielzoekers gaat, maken mensen zich zorgen over de druk op de Nederlandse samenleving, over normen en waarden of over verschillen tussen etnische groepen.

Anderen zijn bezorgd over spanningen tussen autochtonen en allochtonen of tussen autochtonen onderling. Men is bijvoorbeeld bezorgd over hoe groepen in Nederland steeds verder van elkaar af komen te staan en hoe mensen ‘schreeuwen zonder dat ze zich ergens in verdiept hebben’, waardoor deze tweedeling groeit. Ook de ‘emotionele reacties’ van medeburgers op de opvang van vluchtelingen in Nederland maken dat respondenten zich zorgen maken over de solidariteit in de samenleving.

“Ik maak me zorgen over het toenemend populisme in Nederland. Straks is Nederland in de greep van xenofobe politici óf onregeerbaar doordat er een veelpartijencoalitie nodig is. Ik moet denken aan de Weimarrepubliek.” (man, 68 jaar, hogeropgeleid)

“De mensen raken steeds meer ontevreden en de haat tegen buitenlanders neemt toe. Nederland is een kruitvat aan het worden. Dit gaat een keer fout.” (vrouw, 53 jaar, middelbaar opgeleid)

Hoewel veel mensen somber zijn over deze ontwikkelingen, zijn enkelen hoopvol:

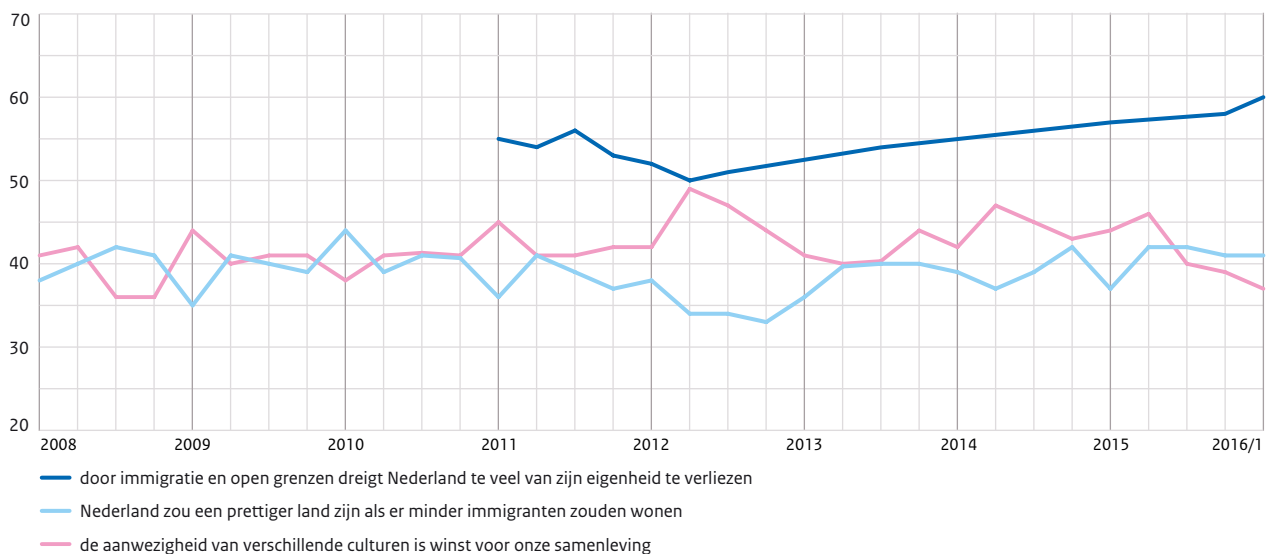
“De samenleving polariseert, maar is nog sociaal genoeg om grote problemen aan te pakken.” (man, 49 jaar, middelbaar opgeleid)

Nederland verliest eigenheid

De grote stijging in de zorgen over vluchtelingen in oktober 2015 gaat niet gepaard met een (even grote) verandering in de opvattingen over immigratie en integratie. Dit kwartaal is 41% van mening dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen (figuur 1.6).⁸ Dat aandeel schommelt sinds 2008 tussen de 33% en 44% en is de afgelopen kwartalen niet noemenswaardig gestegen.

8 28% is het (zeer) oneens met de stelling dat Nederland een prettiger land zou zijn met minder immigranten, 28% is neutraal, 4% weet het niet.

Figuur 1.6 Instemming met stellingen over immigratie, bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)

Bron: COB 2008/1-2016/1

37% vindt de aanwezigheid van verschillende culturen winst voor onze samenleving.⁹ De instemming met deze stelling ligt de afgelopen drie kwartalen lager dan in juli 2015, toen 46% met de stelling instemde. 60% is het (zeer) eens met de stelling dat Nederland door immigratie en open grenzen te veel van zijn eigenheid dreigt te verliezen.¹⁰ Sinds het tweede kwartaal van 2012 (toen 50% instemde) is dat aandeel langzaam gestegen.¹¹

In figuur 1.6 hebben we de aandelen die het 'eens' en 'zeer eens' zijn met de stellingen samengenomen. Als we die categorieën los van elkaar bekijken, zien we evenmin grote verschuivingen. Het is dus niet zo dat opvattingen geïntensiveerd zijn en meer mensen het 'zeer eens' zijn met de stellingen.

Opinie over EU dit kwartaal minder negatief

Het aandeel dat het Nederlandse lidmaatschap van de EU geen goede zaak vindt is gedaald sinds vorig kwartaal, van 27% naar 21%. 40% vindt het lidmaatschap wel een goede zaak; dat was vorig kwartaal 37%. 31% neemt een neutrale positie in, 8% weet het niet. De opinie over de EU werd het afgelopen kwartaal dus minder negatief, op de langere termijn is de stemming wel negatiever. In vergelijking met 2008 vinden minder mensen het lidmaatschap een goede zaak (tabel 1.4).

De groep die het EU-lidmaatschap steunt is wel groter dan de groep die dat niet doet. Toch is een grote groep kritisch. 55% vindt dat de politiek in Den Haag te veel macht heeft overgedragen aan de EU; 14% is het hiermee niet eens. Een minderheid (26%) zegt dat mensen zoals zij nadelen ondervinden van open grenzen; 37% zegt hiervan geen nadelen te ondervinden.

Zorgen over internationale politieke situatie

45% van de Nederlanders zegt zich tamelijk veel of heel veel zorgen te maken over de internationale politieke situatie. In oktober 2015, vóór

- 9 29% is het hiermee (zeer) oneens, 31% is neutraal en 3% weet het niet.
 10 21% is het hiermee (zeer) oneens, 14% is neutraal, 4% weet het niet.
 11 Deze stelling is, anders dan de andere twee in figuur 1.6, niet elk kwartaal voorgelegd, en vertoont daarom minder schommelingen.

Tabel 1.4 Opvattingen over de EU, bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)^a

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014- 2015/3	2015/4	2016/1
'Het Nederlands lidmaatschap van de EU is een goede zaak.'						
(zeer) oneens	16	18	22	24	27	21
(zeer) eens	47	46	44	42	37	40
'De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa.'						
(zeer) oneens			18	16	13	14
(zeer) eens			50	56	56	55
'Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie.'						
(zeer) oneens	42	42	41	37	38	37
(zeer) eens	17	19	22	25	25	26

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2016/1

de aanslagen in Parijs, was dat aandeel even groot. In januari (41%) en augustus (39%) 2015 maakten iets minder mensen zich zorgen over de internationale politieke situatie. De groep die zich helemaal geen zorgen maakt is met 4% heel klein; 39% is op zijn minst een beetje bezorgd.¹²

Waarover men zich zorgen maakt is het afgelopen jaar niet wezenlijk veranderd.¹³ Men ziet heel veel ‘brandhaarden’ in de wereld en heeft het gevoel dat het politieke wereldtoneel meer en meer chaotische trekjes begint te krijgen:

“Op het moment is het een chaos in de wereld, het is moeilijk je daar geen zorgen over te maken. Met name de situatie omtrent is baart mij zorgen.” (vrouw, 22 jaar, hogeropgeleid)

“Het is een broeinest van oorlog en conflicten.” (vrouw, 54 jaar, middelbaar opgeleid)

Terrorisme in het algemeen en de dreiging van is in het bijzonder, de vluchtelingenproblematiek, de oorlog in het Midden-Oosten en de problemen binnen de EU worden ook dit kwartaal vaak genoemd. Wel zijn er accentverschuivingen.

In januari 2015, met de aanslagen op het satirische tijdschrift Charlie Hebdo in Parijs nog vers in het geheugen, was terrorisme het meestgenoemde punt van zorg. Dat is dit kwartaal niet het geval. Nu domineert niet de angst voor terrorisme, maar de ongerustheid over de voortdurende oorlogen in het Midden-Oosten en de daaraan verbonden grote vluchtelingenstroom waarop de EU nog geen antwoord heeft. Men is bevreesd dat deze ontwikkelingen uit de hand lopen, straks niet langer beheersbaar zijn en zo tot instabiliteit in ons eigen land of zelfs tot een oorlog tussen landen leiden:

“Uitzichtloze situatie in Syrië en Irak. Veel vluchtelingen over de hele wereld. Kans op aanslagen en angst daarvoor, onverdraagzaamheid.” (man, 54 jaar, hogeropgeleid)

“We laten te veel vluchtelingen binnen die uit Syrië komen. Het grootste deel zijn Isis-aanhangers en nog gewapend ook. Ze verkrachten, beroven en stelen en het enige wat ze roepen is ‘discriminatie’ als ze hun zin niet krijgen.” (man, 71 jaar, middelbaar opgeleid)

“De situaties in het Midden-Oosten zorgen ervoor dat er nog altijd een kans op een derde wereldoorlog bestaat.” (man, 33 jaar, hogeropgeleid)

“Door de aanhoudende onrust in het Midden-Oosten wordt Europa steeds meer bedreigd, zowel direct als indirect. Het lijkt me dat de westerse wereld erg weinig doet om dat te stoppen.” (vrouw, 48 jaar, lageropgeleid)

12 Ook uit de risico- en crisisbarometer van de Nationaal Coördinator Terro-
rismebestrijding en Veiligheid (NCTV)
blijken zorgen over de internationale
politieke situatie. Begin november 2015
(vóór de aanslagen in Parijs) is 66%
(een beetje tot heel) bang voor een
terroristische aanslag, en 63% voor een
internationale crisis. Zie <https://www.nctv.nl/onderwerpen-a-z/risico-en-crisisbarometer.aspx>.

13 Ook begin en medio 2015 vroegen we
mensen waarover zij zich zorgen maken,
zie COB 2015|1: 19 en COB 2015|3: 25.

Extra zorgelijk is voor velen wat zij zien als een nogal machteloze EU die niet in staat is een antwoord te bieden op deze uitdagingen.

“De lokroep van het welgestelde Europa voor mensen uit Afrika. Er is een stroom richting Europa op gang gekomen die door oorlog, structurele werkloosheid, onveiligheid, uitzichtloosheid alleen maar zal groeien de komende tijd. Het is de vraag of Europa zich staande kan houden.” (vrouw, 53 jaar, hogeropgeleid)

“Men heeft totaal geen invloed op Poetin, in Polen komt er meer dictatuur, de Balkanlanden willen niet meewerken met het vluchtelingenprobleem. Syrië blijft in oorlog.” (vrouw, 62 jaar, middelbaar opgeleid)

“Internationaal krijgen we bijzonder weinig voor elkaar. Wat dat betreft doet Europa het niet goed. Er kunnen allerlei regels opgelegd worden aan burgers, bedrijven en nationale overheden, maar in geval van een crisis heb ik niet het idee dat er samengewerkt kan worden. Volgens mij is dat het belangrijkste binnen een politieke unie.” (man, 39 jaar, hogeropgeleid)

“EU zou voor verbinding moeten zorgen tussen de EU-landen onder andere in het asielbeleid. Samen oplossen moet het credo zijn, maar is in mijn opinie totaal mislukt. Ieder land doet maar wat het beste uitkomt.” (man, 48 jaar, hogeropgeleid)

Zoals de laatste twee antwoorden laten zien, spreken sommigen de wens uit voor een betere Europese samenwerking; men hoopt dat daardoor Europa, en dus ook Nederland, aan deze internationale uitdagingen het hoofd kan bieden. Anderen zijn juist van mening dat de (toenemende) macht van de EU zelf het probleem is.

Een aantal respondenten maakt zich zorgen over de opkomst van wat zij zien als weinig democratische en autoritaire leiders. De Russische president Poetin en de Turkse president Erdogan werden in dit verband ook vorig jaar soms al genoemd. Nieuw dit kwartaal zijn zorgen over Donald Trump die mogelijk genomineerd zal worden als de Republikeinse presidentskandidaat in de Verenigde Staten.

“Ik maak me zorgen om leiders als Poetin en Erdogan.” (man, 46 jaar, hogeropgeleid)

“Ik maak me zorgen dat Trump kans maakt om president van Amerika te worden, en gevaarlijke besluiten kan nemen. Ik maak me zorgen dat Poetin nog gevaarlijkere acties gaat ondernemen.” (vrouw, 30 jaar, hogeropgeleid)

Het volgende lange antwoord vat de talrijke zorgen over de internationale politieke situatie samen:

“De vluchtelingenproblematiek: niemand weet hoe die opgelost moet worden. Dweilen met de kraan open. Oost en west hebben duidelijk verschillende opvattingen over de op te nemen aantallen. Toezegging van 3 miljard aan Turkije wel of niet en dan wil Turkije een deal er uit slepen om lid te worden van de eu. Erdogan is een boef, dat land moet niet lid worden van de eu! Democratie ver te zoeken in Turkije. De spanningen tussen Noord- en Zuid-Korea nemen toe. Poetin uit constant dreigende taal. Spanningen tussen vs en Rusland lopen alleen maar op. Strijd om de eilanden in de Chinese Zee, ook spanning tussen vs en China. Naast bovenstaande wil ik nog wel het grote probleem van de burgeroorlog in Syrië noemen. Is-strijders, dreigende aanslagen door is, enzovoort. Radicalisering van (jonge) moslims in Nederland. Hoge werkloosheid onder allochtonen. Hierdoor vervelen deze jongens en/of meisjes zich en gaan verkeerde wegen inslaan. Vluchtelingen die komen zo spoedig mogelijk integreren en aan het werk: gaat dus bij lange na NIET lukken. Normen en waarden van vluchtelingen, horen we nu de ergste verhalen over. Onvoorstelbaar hoe ze over de vrouwen denken. Resumerend: door één vonkje kan er zo een derde wereldoorlog ontstaan.” (man, 48 jaar, middelbaar opgeleid)

Samenleven: groot probleem, maar er gaan ook dingen goed

Zorgen over de manier waarop we in Nederland samenleven staan in de top drie van het nationale probleembesef. Mensen zijn ongerust over intolerantie, onverdraagzaamheid, ik-cultuur en asociaal gedrag in Nederland. Net als voorgaande kwartalen zien we dat de manier van samenleven tegelijkertijd het meest genoemd is als we mensen vragen wat er goed gaat in Nederland. Dan blijken er, naast alles wat er mis gaat, toch ook dingen goed te gaan: veel mensen doen vrijwilligerswerk, zien naar elkaar om of geven geld als ergens nood is (zie ook kader 1.1). Toch roept de manier van samenleven nog altijd meer zorg dan trots op.¹⁴

Dit dubbele gevoel zien we in tabel 1.5 terug in vier stellingen over sociaal vertrouwen. 61% is van mening dat de meeste mensen wel te vertrouwen zijn (slechts 12% vindt van niet) en 82% vindt dat nog altijd veel mensen bereid zijn elkaar te helpen (slechts 5% vindt van niet). Tegelijkertijd vindt 71% dat mensen met steeds minder respect met elkaar omgaan en is 44% van mening dat je ‘niet voorzichtig genoeg’ kunt zijn in de omgang met anderen. Mensen zijn bereid om elkaar te helpen en je kunt elkaar vertrouwen, vinden velen, maar je moet daarin niet naïef zijn en de onderlinge omgang is al met al toch minder respectvol. Deze opvattingen zijn heel constant; de afgelopen jaren hebben zich hierin geen grote verschuivingen voorgedaan.

14 30% noemt spontaan een of meer zorgen in de categorie ‘samenleven’, 23% noemt spontaan een of meer dingen die goed gaan.

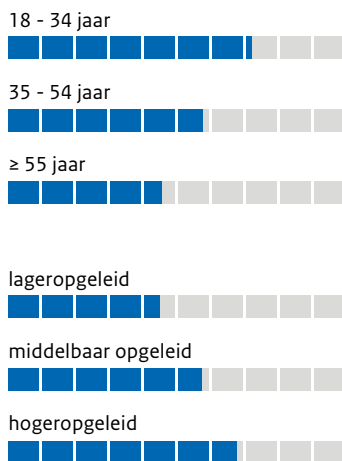
Tabel 1.5 Opvatting over sociaal vertrouwen, bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)^a

	2008- 2009	2010- 2011	2012- 2013	2014- 2015/3	2015/4	2016/1
'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen.'						
(zeer) oneens	12	12	11	13	11	12
(zeer) eens	58	59	60	58	58	61
'Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen.'						
(zeer) oneens	24	24	23	21	20	21
(zeer) eens	39	41	41	44	45	44
'Er zijn nog altijd veel mensen die bereid zijn om een ander te helpen.'						
(zeer) oneens	5	5	4	5	.	5
(zeer) eens	81	82	83	81	.	82
'In ons land gaan de mensen met steeds minder respect met elkaar om.'						
(zeer) oneens	7	6	8	7	.	5
(zeer) eens	73	76	70	71	.	71

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. Significante ($p < 0,05$) veranderingen van de voorlaatste naar de laatste kwartaalmeting zijn in blauw weergegeven.

Bron: COB 2008/1-2016/1

Figuur 1.7 Optimisme over de eigen toekomst, naar leeftijd en opleiding, bevolking van 18+, 2016/1 (in procenten)

Bron: COB 2016/1

Visies op de toekomst

Grootste groep is optimistisch over de eigen toekomst

57% van de mensen is optimistisch over de eigen toekomst; 9% is dat niet, 32% is neutraal en 2% weet het niet. In 2011 legden we een stelling over de eigen toekomst voor het laatst voor en toen waren de uitkomsten vergelijkbaar. De visies op de eigen toekomst hangen sterk af van leeftijd en opleidingsniveau. Onder 18-34-jarigen zegt 72% optimistisch te zijn over de toekomst, onder 35-53-jarigen is dat 54% en onder 55-plusers 46%. 68% van de hogeropgeleiden, 58% van de middelbaar opgeleiden en 45% van de lageropgeleiden is optimistisch.

31% zegt geen grip te hebben op de eigen toekomst, 39% zegt van wel (28% is neutraal, 2% weet het niet). De groep die wel grip heeft is op dit moment groter dan de groep die dat niet heeft. Dat was ook zo van 2009 tot en met 2012. Van januari 2013 tot en met juli 2015 was de 'geen grip'-groep echter groter. Het is niet zo dat dit gevoel meebeweegt met de economische stemming; die werd immers vanaf 2014 al beter.

Wel of niet optimistisch zijn over de eigen toekomst en wel of geen grip hebben, hangen natuurlijk met elkaar samen. Mensen die optimistisch zijn, zeggen vaker grip te hebben. Mensen die niet optimistisch zijn, hebben vaker geen grip.¹⁵ Toch zijn er ook mensen die optimistisch zijn over hun toekomst en géén grip hebben (11%). De groep die pessimistisch is en wel grip heeft is klein (1%).

Sinds 2014 pessimistischer over de toekomst van de wereld

Over de eigen toekomst zijn de meeste mensen nog wel optimistisch, over de (nog abstractere) toekomst van de wereld veel minder. 52% vindt

15 Pearson's r is - 0,47 ($p = 0,00$; $N = 1200$).

het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld (tabel 1.6). 19% vindt dat niet, 29% is neutraal of weet het niet. Dit pessimisme is gestegen sinds de laatste keer dat we deze stelling voorlegden. In 2009, 2010 en 2011 was men aanzienlijk minder pessimistisch.

In vergelijking met begin 2012 zijn Nederlanders minder positief over het probleemoplossend vermogen van de samenleving. 18% is van mening dat we als samenleving steeds beter in staat zijn om grote problemen op te lossen; 40% vindt van niet, 42% is neutraal of weet het niet (niet in tabel). In januari 2012 legden we deze stelling voor het laatst voor en toen was 19% het ermee eens, 33% oneens en nam 48% een neutrale positie in of wist het niet.

Toekomstige generaties krijgen het slechter

Ook over de toekomst voor de volgende generaties zijn er zorgen. 66% is het eens met de stelling 'Ik ben bang dat toekomstige generaties het slechter krijgen dan wij' (9% oneens, 24% neutraal of 'weet niet'). De somberheid over toekomstige generaties is daarmee iets groter dan in oktober 2014; de laatste keer dat we deze stelling in het COB voorlegden was 63% het ermee eens.

Waarom zijn mensen die mening toegedaan? De groep die denkt dat toekomstige generaties het slechter krijgen heeft vooral zorgen over werkgelegenheid (te weinig banen, geen vaste contracten meer), de teloorgang van de verzorgingsstaat (geen pensioen, geen sociaal vangnet, minder goede en betaalbare gezondheidszorg) en de woningmarkt (geen betaalbare woonruimte).

"Korte dienstverbanden, geen zekerheid voor verkrijgen van hypotheek, pensioenvoorziening voor jongeren dreigt probleem te worden, werkloosheid duurt voort, geen betaalbare huurwoningen beschikbaar, enzovoort" (man, 77 jaar, hogeropgeleid)

Tabel 1.6 Opvattingen over de toekomst en toekomstige generaties,^a bevolking van 18+, 2009-2016/1 (in procenten)

	2009-2010	2011/1	2012/1	2013/3	2014/3	2016/1
'Zoals de zaken er nu voor staan, is het moeilijk om hoopvol te zijn over de toekomst van de wereld.'						
(zeer) oneens	27	30	22	23	21	19
neutraal / weet niet	34	38	29	27	30	29
(zeer) eens	40	32	49	50	49	52
'Ik ben bang dat toekomstige generaties het slechter krijgen dan wij.'						
(zeer) oneens	.	.	.	.	12	9
neutraal / weet niet	.	.	.	.	24	24
(zeer) eens	.	.	.	.	63	66

a De stellingen worden voorgelegd met vijf antwoordmogelijkheden van 'zeer mee oneens' via 'oneens', 'neutraal' en 'eens' tot 'zeer mee eens' en 'ik weet het niet'. De tweede stelling is in het derde kwartaal van 2014 voorgelegd aan de helft van de respondenten.

Bron: COB 2009/1-2016/1

“In de huidige samenleving betalen we met z’n allen nog voor elkaar (AOW, pensioenen), maar in de toekomst moet iedereen het zelf gaan uitzoeken. Is iedereen op zichzelf of familie en vrienden aangewezen.” (man, 53 jaar, lageropgeleid)

Daarnaast zijn er zorgen over de internationale politieke situatie (oorlog) en immigratie (de rol van de islam in Nederland, betaalbaarheid van migratie, twijfels over diversiteit). Anderen zijn bezorgd over het klimaat en overbevolking. Of, veel dichterbij huis, over de manier waarop we met elkaar omgaan. Ze verwachten meer verdeeldheid.

“De huidige sociale voorzieningen zijn niet meer in stand te houden. Er komt een permanentere dreiging van terreur en onrust dan voorheen. Daarnaast individualiseert de samenleving en verslechteren de onderlinge verbanden, respect en normen en waarden waardoor er minder samenhang komt.” (man, 39 jaar, hogeropgeleid)

De (kleine) groep die het oneens is met de stelling en vindt dat toekomstige generaties het niet slechter krijgen, heeft vertrouwen in het probleemoplossend vermogen van toekomstige generaties. Ze denken dat technologische veranderingen de huidige problemen zullen oplossen.

“Toekomstige generaties zullen weer voor andere problemen en uitdagingen staan dan ik, maar verwacht niet dat het slechter zal zijn. Mede door de technologische ontwikkelingen en mondialisering verwacht ik juist dat bepaalde processen vergemakkelijkt zullen worden.” (vrouw, 22 jaar, hogeropgeleid)

Diegenen die neutraal antwoorden zeggen de toekomst niet te kunnen voorspellen, denken dat het op sommige terreinen beter zal gaan en op andere slechter, of zeggen dat elke generatie zijn eigen problemen kent.

“Ik kan niet in de toekomst kijken. De zaken staan er wereldwijd gezien niet goed voor (oorlogen, milieu) maar op kleine schaal zijn er wel veel mooie initiatieven te vinden. Bovendien is de mens veerkrachtig. Hoe deze combinatie van factoren uit zal pakken, vind ik lastig te voorspellen.” (vrouw, 33 jaar, hogeropgeleid)

Het pessimisme over de toekomstige generaties is niet uniek voor de huidige periode, zo zagen we in een vorig COB (COB 2014|3: 32). In het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland is tussen 1958 en 1998 gevraagd of ‘de toekomst voor de mensen beter, dezelfde of slechter zal zijn dan het heden’. In vrijwel alle onderzoekjaren is de groep die ‘slechter’ antwoord het grootst. Vooral begin jaren tachtig, tijdens de economische crisis, was men somber. In een open antwoord in dit COB blikt een respondent op die tijd terug:

“Ik zou niet weten of het beter of slechter zou gaan met toekomstige generaties omdat het verleden uitwijst dat het meestal in golfbewegingen gaat met alles. En ik hoop dat we nu weer in een golfbeweging

omhoog zitten. In de jaren tachtig, toen ik van school kwam, was ook alles en iedereen heel negatief. Wij kregen te horen op school: we leiden jullie op voor werkloosheid, en toch ging het daarna alleen maar bergop, tot de huidige crisis. Ik hoop dat het hierna ook beter gaat en dat we weer iets omhoog krabbelen en dat mijn kinderen over een paar jaar hetzelfde kunnen zeggen.” (vrouw, 52 jaar, middelbaar opgeleid).

Tot slot: bezorgdheid, boosheid en machteloosheid

Over de economie zijn veel Nederlanders best optimistisch – iets dat de voorbije jaren wel anders was. Over veel andere thema’s is dat optimisme er niet. Mensen zijn bezorgd over de manier van samenleven, over de gezondheidszorg, ze zijn ontevreden over de politiek, ongerust over de toestand in de wereld. Vooral de vluchtelingen crisis domineert. De stemming over de richting die Nederland op gaat, is dit kwartaal iets minder positief.

Als mensen in hun eigen woorden opschrijven waarom het de verkeerde kant op gaat met Nederland, zien we bij sommigen de nodige emoties. Zo uiten mensen regelmatig hun verontwaardiging en boosheid over zowel andere burgers als politici. Soms schrijven mensen dat letterlijk op (‘daar kan ik zo boos over worden’), maar vaak blijkt emotie uit de schrijfstijl en woordkeuze (‘stelletje GRAAIERS!’). Ook herkennen we gevoelens van machteloosheid. Het overheersende gevoel is ‘dat je eigenlijk niets kunt veranderen’.

Zitten mensen eventjes boos of teleurgesteld te typen achter hun computer als we ze vragen hoe het met Nederland gaat en is het verder iets waar ze eigenlijk nooit over nadenken? Nee. Desgevraagd geven mensen aan deze gevoelens vaker te hebben: ‘Je hoeft maar naar het journaal te kijken of de krant open te slaan.’ Toch zeggen de meesten dat ze niet in beslag genomen zijn door emoties over Nederland: ‘het blijft niet hangen’ als het journaal is afgelopen. Er zijn uitzonderingen, zoals mensen die via hun werk (zoals in de zorg) dagelijks geconfronteerd worden met wat volgens hen verkeerd gaat in Nederland. Niet alle open antwoorden geven blijk van boosheid, teleurstelling of machteloosheid, maar het zijn toch vooral die emoties die zich opdringen bij het lezen van de open antwoorden.¹⁶

16 ‘Ik zeg nu al dat alles wat ik hier zet gewoon weggegooid wordt. Jammer, want ik ben denk ik niet de enige die iets in deze voege geschreven heeft,’ verzucht een meneer in een toelichting. Misschien als geruststelling voor diegenen die de moeite nemen onze enquête in te vullen en uitgebreid te antwoorden op open vragen: we lezen die antwoorden!

Kernpunten

- Eén jaar na de decentralisatie in de zorg en huishoudelijke ondersteuning zijn Nederlanders nog steeds bezorgd. Ook hebben velen er nog steeds geen mening over. Opvattingen over de decentralisatie blijken niet los te zien van opvattingen over (veranderingen in de) gezondheids- en ouderenzorg in het algemeen.
 - 48% vindt dat er al met al meer nadelen zijn aan decentralisaties (dat was eind 2014 47%). 14% vindt dat er meer voordelen zijn (was 13%). 55% is van mening dat de decentralisaties vooral bedoeld zijn om te bezuinigen.
 - In vergelijking met eind 2014 zijn nu meer mensen het *oneens* met de bewering dat gemeenten voldoende expertise voor de decentralisaties in huis hebben (van 24% naar 30%) en dat gemeenten beter in staat zijn maatwerk te leveren (van 25% naar 32%).
 - Sinds de jaren zeventig laten opinieonderzoeken voortdurend een meerderheid zien voor bindende referenda (van twee derde direct na verkiezingen tot vier vijfde op andere tijdstippen). Waren in de jaren zeventig de stemmers van D66 en de voorlopers van GroenLinks het meest voor, nu zijn dat de stemmers van PvdV en SP.
 - Steun voor meer directe democratie is nu vooral te vinden bij mensen die negatief over de politiek en de overheid zijn. Hogeropgeleiden, met name academici, zijn minder positief dan lager- en middelbaaropgeleiden.
 - Steun voor meer directe democratie gaat samen met minder steun voor de EU en met minder steun voor decentralisaties.
-

In dit hoofdstuk kijken we eerst hoe mensen denken over de decentralisaties, met name in de zorg en de huishoudelijke ondersteuning. Op 1 januari 2015 zijn op die terreinen taken van het rijk overgeheveld naar de gemeentes. Wat vinden mensen één jaar later ervan? Daarna kijken we naar opvattingen over meer directe politieke zeggenschap van burgers, vooral door referenda. Hoe ontwikkelt zich de steun daarvoor, wat zijn de argumenten van voor- en tegenstanders en hoe is de steun gerelateerd aan achtergronden van burgers en hun opvattingen over politieke kwesties?

Decentralisaties één jaar later: nog steeds bezorgd

Eind 2014, aan de vooravond van de decentralisaties in het sociale domein, hebben we hierover een aantal vragen gesteld (zie COB 2014|4: 38-50). Op 1 januari zouden er in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), de participatiewet en de jeugdwet taken van het rijk worden overgeheveld naar de gemeenten. Deze decentralisaties waren bestuurlijk een hele operatie en kregen eind 2014 de nodige aandacht in de media. We waren benieuwd wat burgers ervan zouden vinden.

Nederlanders hadden er toen natuurlijk nog maar weinig mee van doen, al bleek men toch behoorlijk bezorgd. Kortere lijnen tussen burgers en gemeenten en de mogelijkheid om maatwerk te bieden, werden gezien als positieve ontwikkelingen. De mogelijke verschillen tussen gemeenten beoordeelde men negatief. Ook werden vraagtekens gesteld bij de competentie van gemeenten en had men het idee dat er met decentralisaties toch vooral bezuinigd zou worden – wat de kwaliteit niet ten goede zou komen. Al met al was er vooral onduidelijkheid, onzekerheid en onrust.

Nu, één jaar later, is dit beeld niet wezenlijk anders. Nog steeds zijn Nederlanders er overwegend kritisch en bezorgd over. Nog steeds hebben velen er geen mening over en nog steeds blijken opvattingen over deze kwestie niet los te zien van opvattingen over (veranderingen in de) gezondheids- en ouderenzorg in het algemeen.

Onbekendheid met decentralisaties blijft

Toch zijn er ook kleine verschuivingen in de publieke opinie. Minder mensen dan eind 2014 vullen 'ik weet het niet' in bij de vraag naar de deskundigheid en het vermogen van de gemeente om maatwerk te leveren, maar het aandeel blijft groot.¹ Maar liefst 27% kan er geen oordeel over geven. Uit telefonische interviews die we hielden met 65-plussers², een groep van wie we de meeste ervaring met decentralisaties verwachtten, bleek dat velen er echter nauwelijks mee in aanraking waren gekomen – en dat geldt vermoedelijk ook voor de rest van de bevolking. We meten met deze vragen over decentralisaties dus vooral beelden en indrukken en geen eigen concrete ervaringen.

Tabel 2.1 Opinies over aspecten van decentralisaties, bevolking van 18+, 2014/4 en 2016/1 (in procenten)^a

	2014/4				2016/1 ^b			
	eens	oneens	neutraal	ik weet het niet	eens	oneens	neutraal	ik weet het niet
'In mijn gemeente werken genoeg deskundige mensen om de decentralisaties te laten slagen.'	11	24	26	39	14	30	29	27
'Als gemeenten het meer voor het zeggen krijgen wordt de kans groter dat ondersteuning beter wordt afgestemd op de persoonlijke situatie van mensen die hulp nodig hebben.'	29	25	29	17	28	32	27	13
'Gemeenten zijn beter in staat dan de landelijke overheid om efficiënt om te gaan met belastinggeld.'	23	31	31	15	19	35	30	15
'De decentralisaties zijn vooral bedoeld om te bezuinigen.'	60	8	18	14	55	7	22	16

a De eerste drie stellingen zijn in het laatste kwartaal van 2014 niet aan alle respondenten voorgelegd, maar aan de helft.

b Significante verschillen ten opzichte van het vierde kwartaal van 2014 zijn blauw.

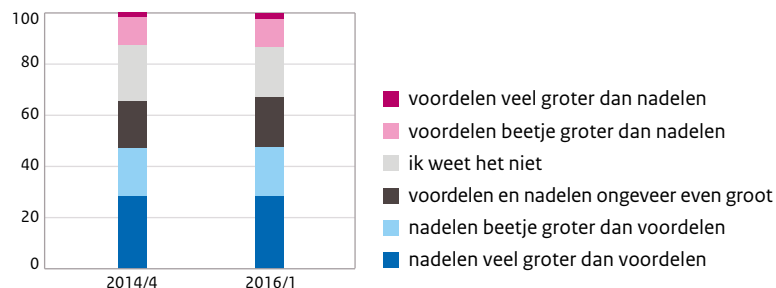
Bron: COB 2014/4 en 2016/1

Al met al meer nadelen dan voordelen

In vergelijking met eind 2014 zijn meer mensen het oneens met de stelling dat gemeenten genoeg deskundigheid bezitten om de decentralisaties te laten slagen (30% oneens) en dat gemeenten de ondersteuning beter kunnen afstemmen op de persoonlijke situatie van mensen (32% oneens). De stemming over decentralisaties is op die punten dus iets negatiever geworden. Iets minder mensen denken dat decentralisaties vooral bedoeld zijn om te bezuinigen (55%, versus 60% eind 2014), maar een meerderheid blijft nog steeds die mening toegedaan.

- 1 Zeker als we het vergelijken met het aandeel dat 'ik weet het niet' invult bij stellingen over maatschappelijke kwesties zoals immigratie of de EU.
- 2 Op 11 februari hebben we 36 65-plussers die aan de enquête deelnamen, teruggebeld en gevraagd naar hun ervaringen en opinies over de decentralisaties. Zie de Verantwoording achterin.

Figuur 2.1 Algemeen oordeel over de decentralisaties, bevolking van 18+, 2014/4 en 2016/1

Bron: COB 2014/4 en 2016/1

13% vindt de voordelen van decentralisaties groter dan de nadelen; 48% vindt het omgekeerde en 19% moet het antwoord op deze vraag schuldig blijven. Die verhouding was eind 2014 nagenoeg hetzelfde (figuur 2.1). Mannen, ouderen en mensen met een slechte gezondheid zien vaker meer nadelen. In vergelijking met eind 2014 zijn vooral ouderen – die naar men redelijkerwijs mag verwachten, hoewel we dit uiteraard niet zeker kunnen weten, ook relatief vaak ervaring hebben met de decentralisaties – wat negatiever geworden. Het percentage ouderen dat het oneens is met de eerste drie stellingen in tabel 2.1 is ten opzichte van eind 2014 met meer dan tien procentpunt gestegen. Bij jongeren daarentegen is geen sprake van een significante verandering.

Om te achterhalen welke voor- en nadelen men ziet, vroegen we respondenten hun mening toe te lichten.³ De onderwerpen die zij noemen, verschillen niet wezenlijk van die uit eind 2014. Het beeld van de decentralisaties in de zorg lijkt weinig verschoven.

Uit de open antwoorden uit de enquête en de telefonische interviews blijkt ook dat de zorgen over decentralisaties niet los te zien zijn van de veranderingen in de zorg in het algemeen (vgl. COB 2014|4: 49). Bij 'decentralisaties in de zorg' denken Nederlanders dus aan meer dan alleen het strikt overhevelen van bevoegdheden van rijk naar gemeenten en, zoals gezegd, vooral aan bezuinigingen.

Te weinig expertise bij gemeente

Er zijn veel zorgen over de deskundigheid van gemeenten. Men vraagt zich af of gemeenten zelf wel weten hoe het precies werkt en of er voldoende mankracht aanwezig is op het gemeentehuis om de transities te laten slagen. Enkele antwoorden:

“Niemand lijkt te weten hoe het nu precies werkt.” (vrouw, 34 jaar, lageropgeleid)

“Bij de gemeenten zijn te weinig mensen die verstand van zaken hebben.” (man, 39 jaar, lageropgeleid)

“Gemeente heeft te weinig personeel en inzicht in vele situaties.” (vrouw, 41 jaar, middelbaar opgeleid)

3 Een willekeurige selectie van 307 respondenten die de enquête invulden kreeg deze toelichtingsvraag voorgelegd. 197 gaven antwoord.

“Op termijn wordt er wellicht bespaard maar ik vraag me af of de gemeenten erin slagen alle opgelegde taken naar behoren uit te voeren.” (man, 58 jaar, hogeropgeleid)

“Diverse zaken worden op het bordje van de gemeente gelegd terwijl ik denk dat, op enkele grote gemeentes na, de gemeentes vaak de deskundigheid momenteel niet in huis hebben om een en ander tot een goed einde te brengen.” (vrouw, 51 jaar, lageropgeleid)

“Ik denk dat de decentralisatie voordelen zou kunnen en moeten hebben, maar ik ben bang dat de capaciteit en willekeur van de lokale bestuurders de voordelen teniet doen.” (man, 57 jaar, hogeropgeleid)

Ook de mensen die we telefonisch om een toelichting hebben gevraagd zetten vraagtekens bij de expertise van de gemeente. Hebben de ambtenaren genoeg kennis? Zijn ze voldoende opgeleid?

Positief over maatwerk, negatief over verschillen tussen gemeenten
Zoals uit het vorige citaat blijkt erkennen sommige respondenten dat, in theorie, het decentraliseren van bevoegdheden voordelig kan uitpakken. Ze wijzen dan vooral op de mogelijkheid om meer maatwerk te leveren en de zorg en andere voorzieningen kleinschaliger en persoonlijker in te richten.

“Dichter op de praktijk is altijd beter, met wat dan ook.” (man, 52 jaar, middelbaar opgeleid)

“Kleinschaliger is gericht, directer en persoonlijker.” (vrouw, 26 jaar, middelbaar opgeleid)

Maatwerk is mooi, maar men ziet niet graag dat er tussen gemeenten grote verschillen ontstaan.

“Door decentralisatie worden de onderlinge verschillen veel te groot. In de ene gemeente kan alles, in de andere niks. We zijn toch allemaal Nederlanders met dezelfde rechten en plichten?” (vrouw, 67 jaar, lageropgeleid)

Een paar respondenten die we telefonisch spraken waren bovendien bezorgd over vriendjespolitiek bij de gemeente. Blijkbaar hebben sommigen meer vertrouwen in een eerlijke beoordeling van hun zorgsituatie door het rijk. Een persoon was van mening dat je meer kans hebt op hulp als je iemand kent binnen de gemeenteraad: ‘Zij met de grootste mond krijgen de meeste hulp.’

Bezuinigingen groot probleem

Net zoals bij de zogeheten *Big Society* in het Verenigd Koninkrijk – grofweg de Britse variant van wat wij de ‘participatiesamenleving’ noemen – worden de decentralisaties in ons land voornamelijk geassocieerd met bezuinigingen.⁴ Interessant is dat een aantal respondenten de huidige

4 Zie het hoofdstuk over de *Big Society* in P. van Houwelingen, A. Boele en P. Dekker, *Burgermacht op eigen kracht*. Den Haag: SCP, 2014: 184-204.

problemen niet zozeer wijt aan de decentralisaties waarvan het idee als ‘goed’ wordt gezien en ook niet aan de gemeenten die ‘wel competent’ zijn, maar aan het feit dat gemeenten hetzelfde moeten doen als voorheen het rijk, maar dan met minder geld.

“Gemeenten zijn wel competent maar krijgen te weinig geld. Bezuinigingen.” (man, 76 jaar, lageropgeleid)

“Maar het pakt nadelig uit omdat de gemeente minder geld van het rijk krijgt en de gemeente zelf ook nog weer bezuinigen moet waardoor er veel minder geld naar de mensen zelf gaat. Hierdoor pakt het plan slecht uit, terwijl het wel een goed idee was. Er wordt alleen nu naar geld gekeken en niet naar de persoon die een aanvraag doet bij de gemeente.” (man, 31 jaar, hogeropgeleid)

“De vraag is of de gemeenten voldoende financiën krijgen om de beoogde verbeteringen uit te voeren. Het idee is wel goed. De landelijke overheid moet de grote lijnen op dit vlak uitzetten. De gemeenten moeten contact houden met de burger.” (man, 48 jaar, hogeropgeleid)

“In de regio waar ik woon blijkt dat het uitvoerend orgaan, samenwerking van diverse gemeenten, het beleid heeft om zo min mogelijk uit te geven. Eventuele overschotten gaan in de algemene pot van de gemeenten. De kwaliteit van het uitvoerend orgaan wordt getoetst op de uitgaven en niet op verleende diensten.” (man, 53 jaar, middelbaar opgeleid)

Ook de respondenten die we telefonisch om toelichting vroegen, waren meestal behoorlijk kritisch over de veranderingen in het algemeen en de bezuinigingen in het bijzonder. Het ‘kwartje van het rijk is een dubbeltje voor de gemeente geworden’ en ‘ze zijn strenger geworden’. Men krijgt minder uren zorg vergoed: ‘Eerst werd er drieënhalf uur door de overheid betaald, het rijk, en nou maar twee uur door de gemeente.’ (vrouw, 74, lageropgeleid).

Het algehele gevoel is dat de zorg er op achteruit is gegaan, waarbij met name de versoering van verzorgingshuizen worden genoemd en het geringe aantal verpleegkundigen waardoor er weinig voor bewoners kan worden georganiseerd (‘dramatische toestanden’, ‘agressie onder bewoners’, ‘mensen worden aan hun lot overgelaten’). Een mevrouw die we belden zei:

“Ik heb dus besloten zo lang mogelijk alles zelf te doen, en tot nu gaat het nog. Als ze mijn auto afpakken, dat weet je nooit om wat voor reden, ik ben ook niet zo jong meer, dan weet ik niet meer wat ik wel moet doen. Dan denk ik dat ik van zes hoog naar beneden zal springen. Snap je wat ik bedoel? Zo sta ik tegenover die zorgtoestand.” (vrouw, 84 jaar, hogeropgeleid).

Overigens klonk deze vrouw alles behalve wanhopig en kon ze zelfs nog wel lachen om de situatie. Zij was niet de enige. Iemand anders merkte na een vergelijkbaar pessimistische evaluatie van de toestand op: ‘We lachen er nog wel om.’

Veel te snel, maar misschien komt het nog goed

Sommigen zijn kritisch over de snelheid waarmee de hervormingen zijn ingevoerd. De voorbereidingstijd was onvoldoende:

“De gemeentes zijn in het diepe gegooid in een te kort tijdsbestek. Daar plukken we nu de vruchten van.” (vrouw, 57 jaar, middelbaar opgeleid)

“Het overhevelen van deze beslissingen naar de gemeente is te vroeg gebeurd.” (vrouw, 50 jaar, middelbaar opgeleid)

“De overgang [d.w.z. de decentralisatie] moet wel goed voorbereid worden en niet op te korte termijn worden ingevoerd.” (man, 44 jaar, middelbaar opgeleid)

“De overheveling van taken gaat veel te snel. Gemeenten krijgen er in korte tijd te veel taken bij, en zijn daar niet op berekend.” (vrouw, 36 jaar, lageropgeleid)

Ten slotte zijn er mensen die de problemen onderkennen maar denken dat het uiteindelijk wel goed zal komen. Gemeenten moeten zich nog inwerken en expertise opbouwen die voorheen bij het rijk zat. Dat kost tijd, maar als dit eenmaal gelukt is, betalen de voordelen van de decentralisatie zich uit.

“De rijksoverheid schoont zijn balans en stoot taken af en bezuinigt tegelijkertijd. Op termijn zijn gemeenten beter in staat om de verschillende domeinen op elkaar te laten aansluiten, mits er betere afstemming en samenwerking tussen gemeenten is. Bovendien zullen gemeenten hun hokjesdenken en structuren moeten loslaten en innovatiever worden en eigen grenzen doorbreken. Nu is er bij veel gemeenten onvoldoende deskundigheid aan boord.” (man, 55 jaar, middelbaar opgeleid)

“Een gemeente is flexibeler dan landelijke organen. Een verandering van een dergelijk systeem zal echter niet van de ene op de andere dag goed gaan. Het is een kwestie van lange adem. Op lange termijn geloof ik dat het veel beter wordt.” (vrouw, 76 jaar, lageropgeleid)

5 We gaan hier verder niet in op soorten referenda en de discussies erover en de ervaringen in Nederland. Zie daarvoor bijvoorbeeld Boudewijn F. Steur, *De keuze om te kiezen. Referenda in Nederland*, Den Haag: Elsevier Overheid, 2005; Wim Voermans, Referendum: geloofsartikel of hebbing, drama of nuttige correctie?, *Ars Aequi* 2011: 468-478; en www.referendumplatform.nl.

Referenda: blijvende steun, maar bij navraag ook twijfels

Op 6 april 2016 wordt een referendum gehouden over het associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne. Dat is een raadgevend referendum, maar afgaande op toezeggingen van politici zal een meerderheid van de Tweede Kamer de uitslag 'respecteren'. Daarmee is het referendum (bij voldoende opkomst) voor de parlementaire besluitvorming in feite bindend. Dat er bij referenda echt iets besloten kan worden door de kiezers, is ook wel de veronderstelling in discussies hierover: het referendum is niet een vorm van vrijblijvende inspraak maar van directe zeggenschap.⁵ Zo wordt het ook verwoord in de stelling die sinds 1972 enkele malen in de Nationale Kiezersonderzoeken en sinds 1998 enkele malen in het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland is voorgelegd: 'Over sommige, voor ons land belangrijke beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum'.

Tabel 2.2 laat tussen 1972 en 2012 voortdurend een meerderheid voor het referendum zien, fluctuerend tussen 59% in 1977 en 77% in 2003. De tabel laat ook de opvattingen zien over twee voorstellen om burgers

Tabel 2.2 Opvattingen over meer directe zeggenschap van burgers,^a bevolking van 18+, 1972-2012 (in procenten)

	1972	1977	2003	2006	2010	2012
'Over sommige, voor ons land belangrijke, beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum.'						
helemaal mee oneens	5	7	3	2	2	3
oneens	17	19	18	13	14	16
neutraal	16	15	2	13	16	16
eens	35	38	56	53	51	52
helemaal mee eens	28	21	21	19	18	14
'De minister-president moet rechtstreeks door de kiezers worden gekozen.'						
helemaal mee oneens	5	10	5	4	3	4
oneens	25	26	35	34	32	36
neutraal	9	7	3	13	16	14
eens	27	30	39	39	40	39
helemaal mee eens	34	27	19	10	10	7
'De burgemeester moet worden gekozen door de inwoners van de gemeente.'						
helemaal mee oneens	8	11	3	3	3	2
oneens	24	22	24	22	18	20
neutraal	8	6	2	12	11	11
eens	27	33	49	48	49	49
helemaal mee eens	33	28	22	15	19	18

a In de neutrale middencategorie zijn de 'ik weet het niet'-antwoorden geplaatst; vanaf 2006 kon ze ook gekozen worden als 'noch eens, noch oneens'-antwoord.

Bron: Nationale Kiezersonderzoeken 1972-2012

meer directe invloed te geven op politiek en bestuur. De steun voor een rechtstreeks gekozen minister-president toont een dalende trend (61% is voor in 1972, 46% in 2012), maar er blijven meer voorstanders dan tegenstanders. De steun voor de rechtstreeks gekozen burgemeester start op hetzelfde niveau maar toont geen dalende trend. In 2012 is daar twee derde van de bevolking voor.

Tabel 2.3 heeft dezelfde stellingen, maar dan uit een ander onderzoek voor de periode 1998-2014/'15. Hier zien we over die periode een constante grotere steun voor het referendum, in de steekproef variërend tussen 78% en 81%. Dat de steun groter en stabiel is dan in het kiezersonderzoek kan komen doordat de vraag in dat laatste onderzoek direct na de Kamerverkiezingen wordt voorgelegd. Dan hebben waarschijnlijk meer mensen het gevoel dat ze via de reguliere electorale weg politieke invloed hebben en zal de steun afhankelijker zijn van de tevredenheid over de uitslag. Er is steeds een kleine meerderheid voor de direct gekozen minister-president (53-56%) en een grotere meerderheid voor de direct gekozen burgemeester (70-74%).

Tabel 2.3 Opvattingen over meer directe democratie,^a bevolking van 18+, 1998-2014/'15 (in procenten)

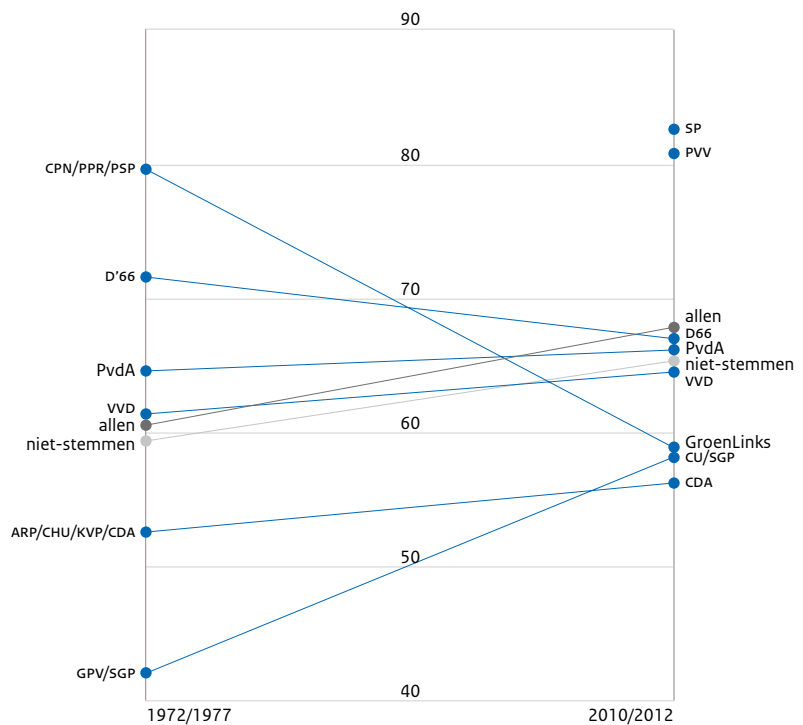
	1998	2002	2008/'9	2010/'11	2012/'13	2014/'15
'Over sommige, voor ons land belangrijke, beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum.'						
helemaal mee oneens	3	3	3	3	3	3
oneens	12	10	14	15	16	13
neutraal	5	5	4	3	2	2
eens	53	49	53	55	58	55
helemaal mee eens	27	32	26	23	21	26
'De minister-president moet rechtstreeks door de kiezers worden gekozen.'						
helemaal mee oneens	6	8	.	.	5	5
oneens	34	31	.	.	39	35
neutraal	7	7	.	.	3	3
eens	35	33	.	.	43	42
helemaal mee eens	18	21	.	.	11	14
'De burgemeester moet worden gekozen door de inwoners van de gemeente.'						
helemaal mee oneens	5	5	6	4	4	4
oneens	20	19	22	22	24	20
neutraal	3	4	3	2	2	2
eens	45	44	44	48	50	49
helemaal mee eens	26	29	26	23	21	25

a De neutrale middencategorie is uitsluitend met 'ik weet het niet'-antwoorden gevuld.

Bron: Culturele Veranderingen in Nederland 1998-2014/'15

De percentages verschillen tussen de onderzoeken, maar er is duidelijk veel steun voor meer directe invloed van de kiezers op belangrijke beslissingen en de selectie van politiek-bestuurlijke topfunctionarissen. Ook uit ander onderzoek komen meerderheden voor directere invloed van burgers.⁶ Graaft men wat dieper, dan komen ook reserves naar voren. Ook in antwoord op vragen van Hilde Coffé en Ank Michels in onderzoek in 2011 is er een meerderheid die vindt dat burgemeesters direct moeten worden gekozen (van de ondervraagde 16-plussers 55% eens, 16% oneens), dat burgers meer invloed moeten hebben op het beleid (55% tegen 10%) en het referendum een geschikte manier is om besluiten te nemen over belangrijke kwesties (54% tegen 13%). Wordt in dat onderzoek dan echter expliciet gevraagd te kiezen tussen parlementaire besluitvorming en referenda – concreet tussen ‘Ik ben voorstander van een democratie waarin burgers het parlement kiezen, en het parlement vervolgens beslissingen neemt’ versus ‘Ik ben voorstander van een democratie waarbij zoveel mogelijk beslissingen worden genomen op basis van referenda’ – dan geeft 45% de voorkeur aan de eerste en 22% aan de tweede (19% kiest een neutrale tussenpositie en 14% weet het niet).⁷

Figuur 2.2 Voorkeur voor een referendum, naar stemgedrag^a

6 Zoals in metingen van de Publieksmonitor BZK, waar in november 2015 van de ondervraagde 18-70-jarigen 62% voor en 7% tegen een ‘raadplegend referendum’ is, 58% voor en 10% tegen een ‘corrigerend referendum’, 55% voor en 12% tegen een ‘raadgevend referendum’ en 54% voor en 11% tegen het direct kiezen van de burgemeester (zie www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2015/12/17/publieksmonitor-bzk-2-meting).

7 Zie verder Josje den Ridder en Paul Dekker, *Meer democratie, minder politiek?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2015, p. 35 e.v.

a Percentage instemming met een bindend referendum (tabel 2.2) naar stemgedrag bij de direct aan de enquête voorafgaande Kamerverkiezingen van dat jaar (alleen groepen met meer dan 100 respondenten).

Bron: Nationale Kiezersonderzoeken 1972, 1977, 2010 en 2012

Van oude naar nieuwe uitdagers van de gevestigde politiek

De steun voor het referendum mag voortdurend groot zijn en buiten verkiezingstijd waarschijnlijk ook heel stabiel, de electorale verankering van de voorkeur voor dit instrument is wel veranderd. Dat laat figuur 2.2 zien voor een vergelijking van 1972/'77 en 2010/'12. Die toont de steun voor de stelling in electorale groepen met minstens 100 respondenten. In beide jaren tonen de confessionele partijen (ARP, CHU en KVP in 1972, het daaruit voortgekomen CDA; SGP en in 1972/'77 GPV en in 2010/'12 de daaruit en uit de RPF gevormde ChristenUnie) de minste steun. De grootste verandering zien we bij GroenLinks en zijn voorgangers (CPN, PPR en PSP): het grootste enthousiasme in de jaren zeventig en op de confessionele partijen na het minst positief in 2010 en 2012. Ook D66 laat een sterk verminderde steun zien: van zeer positief naar gemiddeld. Het grootste enthousiasme zien we nu bij de kiezers van de SP (te klein in de jaren zeventig om te vermelden) en de PVV (pas gevormd in 2005). Niet-stemmers en stemmers op PvdA en VVD nemen in beide jaren middenposities in.

De verschuivingen aan de top zijn groot, maar de constante is wellicht toch dat het referendum vooral populair is bij de kiezers van partijen die zichzelf afficheren als protest- of vernieuwingspartijen. Het referendum past in kritiek op de gevestigde politieke orde en in pleidooien voor meer democratie. Op deze factoren gaan we nog in als we kijken naar individuele achtergrond van de houding tegenover meer directe democratie.

Meer directe democratie, maar niet per se een referendum

In het COB vragen we niet expliciet naar opvattingen over een referendum. Wel leggen we de stelling voor 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties'. Ook die stelling levert een meerderheid op. Dit kwartaal is zo'n twee derde het er mee eens en een op de tien oneens. Tabel 2.4 (pagina 36) geeft de cijfers en laat zien hoe mensen hun reacties op de stelling toelichten.

Voor de toelichtingen blijkt het weinig uit te maken of mensen het zeer eens of oneens met de stelling zijn en daarom geven we de argumenten van de voor- en tegenstanders zonder onderscheid naar de veronderstelde intensiteit van hun voorkeur.

Veel mensen blijken bij meer zeggenschap voor burgers aan referenda te denken, maar lang niet altijd. Er wordt ook gewezen op bestaande inspraakmogelijkheden, het gebruik van enquêtes en de wenselijkheid dat politici hun eigen kiezers of achterban raadplegen. Als het over referenda gaat, dan is er soms een expliciete voorkeur voor bindende referenda en soms juist voor vrijblijvend adviserende.⁸

Opvallend is dat in de neutrale categorie veel argumenten worden gebruikt die ook worden aangevoerd door de mensen die het oneens zijn met de stelling. Waarschijnlijk vinden ze meer zeggenschap op zich wel een mooi ideaal en verwoorden ze de praktische bezwaren en scepsis over de geschiktheid van burgers die hen afhouden van instemming met de stelling.

⁸ We hebben het verder over een voorkeur voor 'meer directe democratie', hetgeen zowel de voorkeur voor directe in plaats van representatieve democratie kan betekenen als het opnemen van elementen van directe invloed en zeggenschap in de representatieve democratie. Strikt genomen is een referendum het laatste en geen directe democratie, want het veronderstelt een voornemen of besluit binnen de representatieve democratie.

Vaak geven mensen kort een argument voor hun stellingname, maar sommigen maken er meer werk van en geven blijk van twijfels en overwegen tegenargumenten. Daarvan enkele voorbeelden:

“Het is een moeilijke vraag want soms is het antwoord ‘eens’. Zo blijf ik het gek vinden dat een minister voor bijvoorbeeld onderwijs of zorg beslissingen mag nemen die vergaande consequenties hebben voor de manier van werken zonder dat die beroepsgroepen daar

Tabel 2.4 Opvattingen over de stelling ‘Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties’, bevolking van 18+, 2016

	argumenten	voorbeelden
2% zeer oneens	te weinig kennis	‘de meeste mensen zijn te dom’; ‘gemiddeld IQ is 100, dat is te laag’; ‘veel mensen missen het overzicht’
	te weinig algemeen belang	‘onvoldoende rekening met compromis en met grote minderheden’; ‘veelal denkt men in het eigen voordeel’
	overbodig	‘we hebben al beslist in het kieshokje’; ‘meebeslissen doe je in het stemhok’
	te traag, niet praktisch	‘eindeloos gesteggel’; ‘je kunt belangrijke beslissingen niet nemen met 15 miljoen mensen’
	overig	‘een referendum kost ongelofelijk veel geld’
20% neutraal	enerzijds, anderzijds	‘sommige mensen zijn redelijk vaak bezig met politiek, maar er zijn ook mensen die er niet zoveel van afweten’; ‘zou wel willen, maar duurt veel te lang’
	niet altijd	‘soms zou het beter zijn’
	heeft geen zin	‘heeft totaal geen nut’; politiek luistert niet naar Jan met de pet’; ‘daar wordt toch niet naar geluisterd’; ‘zoveel meningen dat ik denk dat het niet veel zal uitmaken’
	overig	zie argumenten bij (zeer) oneens
40% eens	verkiezingen onvoldoende	‘na de verkiezingen zijn de beloftes weer vergeten’; ‘politici hebben na verkiezingen 4 jaar terwijl de steun al lang weer bij een andere partij kan liggen’; ‘sommige zaken komen niet voor in een partijprogramma’
	correctie politieke proces	‘meer eerlijkheid en openheid i.p.v. achterkamertjespolitiek’; ‘politiek Den Haag zit er enkel maar om hun zakken te vullen’; ‘op dit moment wordt er eerst beslist en dan pas een inspraakavond’
	afstand politici – gewone mensen	‘de politiek staat soms wat te ver van de samenleving en zou zich eens moeten verdiepen hoe het voelt om van de ww rond te komen’; ‘zo weten ze wat er onder ‘t volk zelf speelt’; ‘politici moeten vaker het gesprek aangaan’
	burgers hebben meer inzicht	‘burgers staan over het algemeen dichterbij de praktijk en de realiteit’; ‘mensen hebben meer praktijkervaring’
	voorbeelden	‘azc’s’; ‘windmolens’; ‘kustbebouwing’; ‘eigen bijdragen’; ‘euro’; ‘Griekenland’
	draagvlak, legitimiteit	‘dat geeft een goed gevoel en acceptatie in de maatschappij’; ‘draagvlak voor beslissingen vergroten’
	kanttekeningen	‘meebeslissen hoeft niet, maar om onze mening vragen zou fijn zijn’; ‘niet over alle besluiten, maar wel over de koers’
9% oneens		
4% weet niet		

Bron: COB 2016/1

zelf inspraak in hebben gehad. Vakbonden vertegenwoordigen lang niet meer alle werknemers in die beroepen. Toch denk ik dat het hier meer gaat om de discussies over bijvoorbeeld de komst van asielzoekerscentra, of bepaalde NS-stations open blijven, enzovoort. Omdat Nederland werkt met een poldersysteem heb je bijna altijd te maken met een compromis. Als het volk mag gaan meebeslissen met ja- en nee-stellingen zoals 'meer geld voor onderwijs, ja of nee', dan ga je dat systeem onderuit halen. Als beslissingen niet meer 'uitonderhandeld' worden, maar gemaakt worden op basis van een meerderheid van stemmen is het van groot belang dat iedereen die stemt de gevolgen van ja of nee goed overziet. Dat kan niet iedereen, ik ook niet altijd en dan denk ik dat je meer chaos of ronduit onverantwoorde situaties creëert op basis van kortetermijndenken en dat we onvoldoende stilstaan bij het feit dat alles met elkaar verband houdt. Dat zien van verbanden is nu net het talent van de diplomaat en ook van de politicus en we zouden hen met voortdurende volksraadplegingen wel eens het werk onmogelijk kunnen maken." (vrouw, 32 jaar, hogeropgeleid, oneens met de stelling)

"Het ligt eraan in welke vorm. Referenda kunnen wel iets toevoegen, maar alleen bij redelijk overzichtelijke kwesties. Het referendum over het associatieverdrag met Oekraïne is een onding: veel mensen begrijpen niet waar het in wezen over gaat en gebruiken het om anti-eu-gevoelens te uiten. Zie Facebook, Twitter en ingezonden brieven. Basisdemocratie kan ook andere vormen aannemen, zoals in sommige gemeenten gebeurt. Initiatieven van burgers stimuleren en faciliteren, dat is een goede zaak. Verder hecht ik zeer aan de vertegenwoordigende democratie. We kiezen mensen in wie we vertrouwen hebben en die zich verdiepen in de materie." (man, 68, jaar, hogeropgeleid, neutraal)

"Mensen klagen veel, terwijl ze vaak recht hebben op inzage en inspraak. Daarnaast zijn er mensen die heel hard dom en ongenueanceerd dingen roepen en mensen hierin meetrekken zonder dat ze onderbouwende onderzoeken hebben gedaan. Iedereen heeft zelf de keus om zich in onderwerpen te verdiepen en ervoor te kiezen om proactief iets te doen. Thuis zitten en boos rondroepen wekt alleen maar negativiteit op." (vrouw, 42 jaar, hogeropgeleid, eens)

"Als alle politici 1 x per jaar in hun vakgebied op de werkvloer bezig zouden zijn, dus echt meewerken, en zij niet alleen, maar iedereen in hogere functies, dan zou het er in Nederland heel anders uitzien volgens mij! Alleen vanachter de computer en een bureau worden echt verkeerde en domme tijdrovende maatregelen genomen en wetten gemaakt!" (vrouw, 52 jaar, middelbaar opgeleid, zeer eens)

Achter de meerderheid voor meer directe zeggenschap van burgers gaat gezien de toelichtingen slechts een minderheid met een voorkeur voor bindende referenda schuil. Het gaat er om dat politici meer naar gewone mensen zouden moeten luisteren en zich meer zouden moeten inleven

- 9 Er is ook weinig samenhang te bespeuren met de gemiddelde waardering van de politiek in de kwartalen. De nettosteun is groter naarmate er in een kwartaal per saldo meer mensen zijn die vinden dat de overheid onvoldoende voor mensen zoals zij doen ($r = 0,53$, $p = 0,001$ bij $n = 33$), maar de relaties met tevredenheid met de Haagse politiek en het vertrouwen in de Tweede Kamer zijn verwaarloosbaar (zie over de relaties op individueel niveau tabel 2.5).
- 10 Paul Dekker, Will Tiemeijer en Mark Bovens, Het zijn de academici: opleiding als sociale en politiek-culturele scheidslijn, in: A.E. Bronner et al. (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek 2016 (MOA-jaarboek)*. Haarlem: Spaar en Hout, 2016: 153-168.
- 11 Paul Dekker en Josje den Ridder, De publieke opinie, in: Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Iris Andriessen (red.), *De sociale staat van Nederland 2015*. Den Haag: SCP: 61-89.
- 12 Een reden zal zijn dat hogeropgeleiden gemiddeld meer politieke kennis hebben, iets waar we in tabel 2.5 geen rekening mee houden. In Canadees onderzoek blijken politici beter geïnformeerde burgers minder voor referenda te zijn omdat ze meer vertrouwen in politici hebben en zich meer zorgen maken over de rechten van minderheden (maar niet omdat ze een negatiever beeld hebben van de politieke competenties van hun medeburgers). Zie Cameron Anderson en Elizabeth Goodyear-Grant, Why are highly informed citizens sceptical of referenda?, *Electoral Studies* 29 (2010): 227-238.
- 13 Zie o.a. Shaun Bowler, Todd Donovan en Jeffrey A. Karp, Enraged or engaged? Preferences for direct citizen participation in affluent democracies, *Political Research Quarterly* 60 (2007): 351-362; en Andreas R.T. Schuck en Claes H. de Vreese, Public support for referendums in 21 countries, *Electoral Studies* 38 (2015): 149-158.
- 14 We zijn nagegaan of de statistische effecten zoals beschreven in tabel 2.5 hetzelfde zijn in twee electorale groepen die doorgaans nogal verschillend in de politiek staan: enerzijds de 560 respondenten die van plan zijn pvv te gaan stemmen en anderzijds de 487 respondenten die D66 of GroenLinks willen stemmen. In een regressie-analyse met sociaaldemografische kenmerken en houdingen doen zich dan wel een paar verschillen voor. Bij de D66/GL-stemmers gaat een hoger ...

in hun situatie, zowel om beter rekening te houden met de belangen en behoeften van die mensen als om zich te informeren over maatschappelijke praktijken waar die mensen meer kennis van hebben.

Figuur 2.3 toont de nettosteun voor meer zeggenschap. Er zijn fluctuaties, maar er is geen trend te bespeuren in de cijfers.⁹ We hebben de drie opleidingsniveaus apart weergegeven en het hoogste opleidingsniveau in stippellijntjes ook opgesplitst. Mensen met hbo en wo hebben we apart in kaart gebracht omdat de laatste categorie nogal eens sterk van de rest wil afwijken.¹⁰ Dat blijkt ook nu weer het geval. De hbo'ers staan vaak dicht bij de middelbaar opgeleiden (vooral mbo'ers) dan bij de universitair opgeleiden. Bij de laatsten zijn er soms minstens zoveel tegenstanders als voorstanders van meer directe zeggenschap voor burgers (scores op of onder de nullijn).

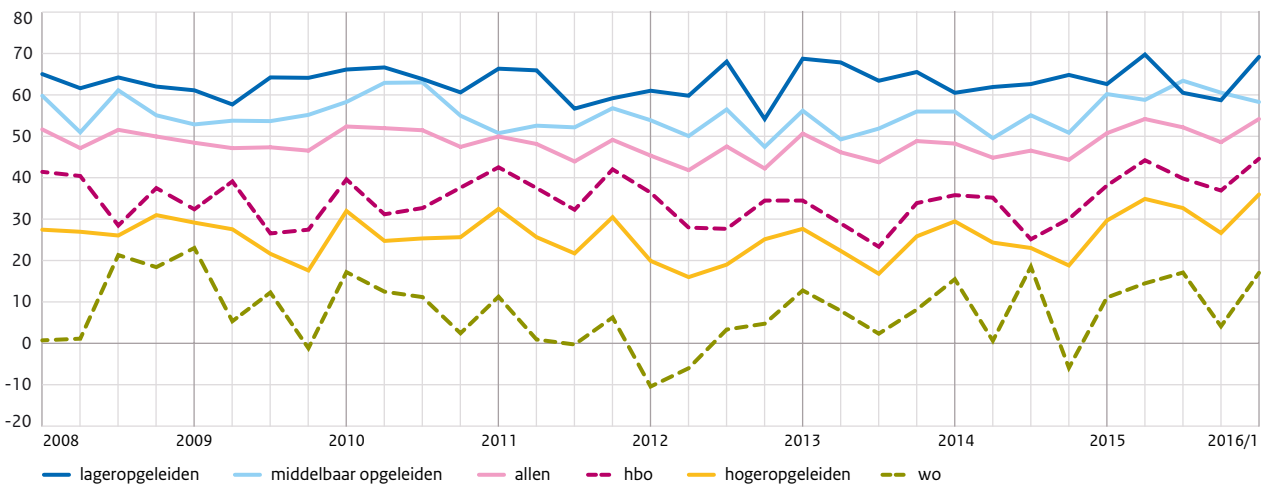
Er is opvallend weinig verschil tussen de lager- en middelbaar opgeleiden. Over de hele periode zijn de lageropgeleiden wel iets meer voor directe zeggenschap, maar er zijn kwartalen dat er helemaal geen verschil is. Bij de expliciete vraag over het referendum in het onderzoek Culturele Veranderingen (tabel 2.3) bleek de middengroep zelfs meer voorstander van deze vorm van directe zeggenschap dan de groep lageropgeleiden.¹¹

Ontevredenheid over de politiek een belangrijke achtergrond

Wie is er meer voor grotere directe zeggenschap van burgers? Tabel 2.5 toont de verschillen tussen een aantal bevolkingscategorieën en het verschil dat de betreffende kenmerken maken als rekening wordt gehouden met de overlap tussen de categorieën. Van de standaardkenmerken sekse, leeftijd en opleidingsniveau is alleen het laatste van belang. In lijn met eerder onderzoek zijn hogeropgeleiden terughoudender, en dat blijven ze ook als rekening wordt gehouden met andere kenmerken. Zelfs als rekening wordt gehouden met houdingen en partijkeuze, dan nog staan hogeropgeleiden negatiever tegenover meer zeggenschap.¹²

Spontaan zou men een aantal verschillen kunnen verwachten qua sociale en politieke houdingen. Het ligt in de rede dat mensen meer voor directe zeggenschap van burgers zijn als ze meer vertrouwen hebben in hun medeburgers, minder vertrouwen hebben in gekozen politici, minder tevreden zijn over wat de politiek nu doet voor mensen als zijzelf, nu geen invloed menen te hebben, geneigd zijn tot protest en tegenstander zijn van bestuur door sterke leiders.

Die verwachtingen blijken in tabel 2.5 maar ten dele op te gaan. Overeenkomstig de verwachtingen is er meer animo voor vergroting van de directe invloed van burgers bij mensen die weinig vertrouwen in de volksvertegenwoordiging hebben, zich tekort gedaan voelen door de overheid, menen geen enkele invloed op het regeringsbeleid te hebben, en geneigd zijn te protesteren als ze een beleidsvoornemen onrechtvaardig vinden. De verschillen tussen mensen die die opvattingen wel en niet hebben is relatief groot en ook als rekening wordt gehouden met de overlap tussen kenmerken behouden de opvattingen statistisch hun effect (de afwijkingsscores met sterretjes). Anders dan verwacht dragen vertrouwen in medeburgers en afkeer van sterke leiders echter niet bij

Figuur 2.3 Nettosteun voor meer directe invloed van burgers, bevolking van 18+, 2008-2016/1 (in procenten)^a

a Vermeld is het percentage instemming met de stelling dat burgers meer moeten meebeslissen (tabel 2.4) min het percentage afwijzing van die stelling.

Bron: COB 2008/1-2016/1)

aan steun voor meer zeggenschap van burgers. Mensen met sociaal vertrouwen en afkeer van sterke leiders zijn zelfs *minder* voor meer directe zeggenschap; gecontroleerd voor andere kenmerken maken deze beide kenmerken geen verschil.

Uit de onderzoeksliteratuur komen goede redenen en empirische aanwijzingen naar voren dat zowel sterke politieke geïnvolveerdheid (interesse, participatie, zelfvertrouwen) als een negatieve houding tegenover politiek en overheid (ontevredenheid, wantrouwen) steun voor het referendum vergroten, hetzij primair als uitbreiding van de democratie, hetzij primair als middel om politici te controleren en te corrigeren.¹³ Deze motivaties sluiten elkaar niet noodzakelijk uit, maar verwacht mag worden dat de mate waarin de 'positieve' en 'negatieve' motivering werkt wel verschilt tussen bevolkingsgroepen. Daarvoor vinden we maar weinig aanwijzingen.¹⁴

De verschillen tussen mensen met diverse partijvoorkeuren zijn in tabel 2.5 vrij groot. Blijkens de laatste kolom zijn de electorale verschillen slechts ten dele te herleiden tot de genoemde verschillen in houdingen tegenover het politieke bedrijf. Ook gecontroleerd voor die houdingen blijven de partij-aanhangers van elkaar verschillen. Anders dan in figuur 2.2 is de aanhang van de PVV nu sterker voor meer directe democratie dan de aanhang van de SP en is de aanhang van de VVD sterker tegen dan de aanhang van de confessionele partijen. Dat verschil kan zowel liggen aan het object van meningsvorming (meer meebeslissen in plaats van referenda) als het jaar van ondervraging (2015/'16 in plaats van 2010/'12).

opleidingsniveau gepaard met minder steun voor directe zeggenschap, bij de PVV-stemmers doet opleidingsniveau niets; bij de PVV-stemmers is er meer steun voor directe zeggenschap als men vertrouwen heeft in de medemens, geen enkele invloed meent te hebben en geneigd is tot protest, en die kenmerken maken geen verschil voor de D66/GL-stemmers. Evenals in de hele bevolking is men in beide groepen meer voor directe zeggenschap als men de Tweede Kamer niet vertrouwt en meent dat de overheid onvoldoende doet voor 'mensen zoals ik'. Het is dus zeker niet zo dat in de ene groep steun voor meer directe zeggenschap ingebed is in afwijzing van de politiek en in de andere groep in positieve betrokkenheid bij de politiek. Er doet zich wel een interessant verschil voor bij aparte analyses van opleidingsniveaus: het effect van de afwijzing van sterke leiders op de steun voor directe democratie is negatief bij lageropgeleiden (-7*) en afwezig bij de middelbaar opgeleiden (-3 (ns)) en hogeropgeleiden (-0 (ns)). Intrigerend is dat achter die laatste nul een significant negatief effect voor hbo'ers schuilgaat (-7*) en een significant positief effect voor academici (+19***). Kortom, alleen bij academici gaat afwijzing van sterke leiders gepaard met meer steun voor meer directe democratie. Maar ook voor academici geldt dat die steun groter is als men geen vertrouwen heeft in de Tweede Kamer en vindt dat 'mensen zoals ik' geen enkele invloed op de regering hebben en onvoldoende bediend worden door de overheid.

Tabel 2.5 Steun voor meer directe democratie, bevolking van 18+, 2015/2-2016/1 (scores en afwijkingen)^a

	score	afwijkingsscores			
		sociaal- demografisch	+ houdingen	+ partijen, zonder houdingen	+ houdingen en partijen
<i>allen / constante</i>	38	43	10	45	15
vrouw	40	+1	+2	+1	+1
man	36	r	r	r	r
18-34 jaar	36	+1	+2	+0	+1
35-54 jaar	38	r	r	r	r
≥ 55 jaar	40	-1	-0	+3*	+2
lageropgeleid	47	+3	-0	-1	-2
middelbaar opgeleid	44	r	r	r	r
hogeropgeleid	23	-20***	-10***	-14***	-8***
meeste mensen zijn te vertrouwen ^b	31		-2		+1
niet mee eens	47		r		r
onvoldoende vertrouwen in Tweede Kamer ^b	54		+15***		+12***
geeft daaraan geen onvoldoende	22		r		r
overheid doet onvoldoende voor ons ^b	59		+22***		+20***
niet mee eens	21		r		r
we hebben geen politieke invloed ^b	52		+21***		+20***
niet mee eens	15		r		r
geneigd tot protest ^b	48		+11***		+10***
niet daartoe geneigd	36		r		r
wijst idee van sterke leiders af ^b	27		-3		-2
wijst dat niet af	44		r		r
PVV stemintentie ^c	69			+25***	+13***
50Plus	53			+7	+1
SP	52			+10***	+4
niet stemmen	46			+1	-2
PvdD	42			+1	-3
weet nog niet	42			r	r
GL	28			-11**	-4
CU	26			-15***	-12**
CDA	23			-19***	-14***
PvdA	18			-22***	-14***
D66	17			-21***	-11***
SGP	14			-27***	-21***
VVD	10			-28***	-21***
verklaarde variantie		4%	24%	14%	27%

Onderzoeksbevindingen verschillen altijd naar de wijze waarop men meningen vraagt en waarnaar men precies vraagt. Bij referenda en dergelijke maakt het waarschijnlijk veel uit of men de nadruk legt op 'de mensen zelf' (en niet op 'de politici') of dat het perspectief is dat men er met medeburgers uit zal moeten komen of dat men zich een oordeel moet vormen over specifieke vraagstukken.¹⁵

Steun voor directe democratie en steun voor de EU

Omdat het vorige en aanstaande referendum in Nederland EU-kwesties betreft (het grondwettelijk verdrag op 1 juni 2005, het associatieverdrag met Oekraïne op 6 april 2016) kijken we naar de relatie tussen opvattingen over meer directe democratie en over de Europese Unie.¹⁶

Op individueel niveau is er een duidelijk negatieve samenhang tussen steun voor meer directe democratie en steun voor het EU-lidmaatschap van Nederland ($r = -0,34^{***}$).¹⁷ Figuur 2.4 laat de combinaties zien van de nettosteun voor de betreffende stellingen. We vinden de negatieve relatie op individueel niveau hier terug als tegenstelling tussen electorale groepen: de stemmers van D66, GroenLinks, PvdA en VVD in de hoek van de meeste steun voor de EU en de minste voor meer directe democratie tegenover de PVV-stemmers, die het meest uitgesproken voor directe democratie en tegen de EU zijn. De SGP-aanhang bevindt zich met relatief weinig animo voor meer directe democratie en een negatieve houding tegenover de EU buiten deze polariteit.

Gezien de grotere steun voor meer directe democratie bij mensen met afkeer van de EU en het overheersende beeld dat een stem tegen het associatieverdrag een stem tegen de EU is, mag worden vermoed dat de tegenstemmers met meer enthousiasme naar het stemhokje zullen gaan dan de voorstemmers. Er spelen echter meer factoren, zoals belang hechten aan de uitkomst, gewend zijn te gaan stemmen en dergelijke. Naar opvattingen over het aanstaande referendum en stemintenties hebben we niet gevraagd in de COB-enquête. Uit ander onderzoek komt naar voren dat in december 2015 de voor- en tegenstanders van dat referendum elkaar in evenwicht hielden. Lageropgeleiden vinden het vaker een goed idee dan hogeropgeleiden, maar zijn minder van plan zelf te gaan stemmen. Van de dan waarschijnlijke stemmers zou op het moment van ondervraging 41% (54% van de lageropgeleiden en 41% van de hogeropgeleiden) tegen het associatieverdrag stemmen en 25% voor; 34% weet het nog niet.¹⁸

15 Dat laatste vermindert de steun voor referenda waarschijnlijk, vooral bij lageropgeleiden. Zie Loren Collingwood, Levels of education and support for direct democracy, *American Politics Research* 40 (2012): 571-602.

16 De EU is een geliefd onderwerp voor referenda. Zie het overzicht van referenda in Europa in Jeroen Visser en Izaak Besuijen, Omarm het referendum, *de Volkskrant/Vonk*, 27.2.2016: 2-3.

17 Dat is ook elders het geval. Een negatieve houding tegenover de EU gaat vaak samen met een negatieve houding tegenover de nationale politiek en steun voor referenda. Zie Schuck en de Vreese (noot 13) en Richard Rose en Gabriela Borz, What determines demand for European Union referendums?, *Journal of European Integration* 35 (2013): 619-633.

18 Martin Rosema, Peter Kanne en Laurens Klein Kranenburg, Het 'Oekraïne-referendum' in de ogen van de kiezers, p. 101-127 in Aalt Willem Heringa (red.), *Het eerste raadgevend referendum*, Den Haag: Montesquieu-instituut, 2016.

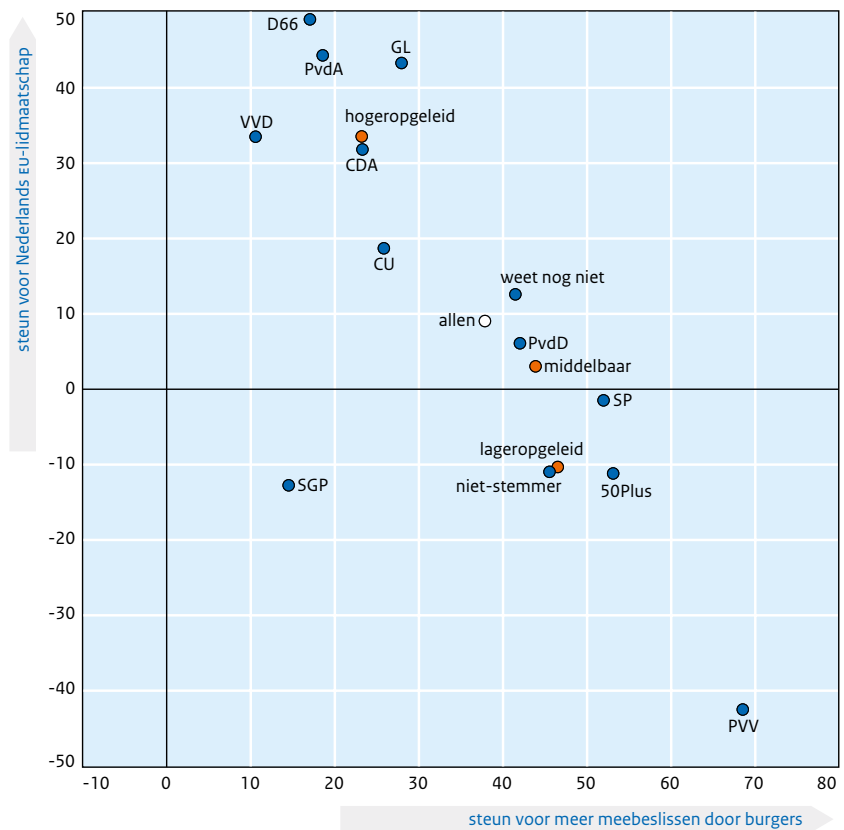
◀ Noten bij tabel 2.5

- a Scores van -100 (zeer oneens) tot 100 (zeer eens) in reactie op de stelling 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties'. De afwijkingsscores zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten. Ze geven het verschil weer tot de categorie met 'r' (referentiecategorie). Die scores mogen worden opgeteld bij de constante in de bovenste rij om tot een schatting van bevolkingscategorieën te komen (significantie * < 0,05, ** < 0,01, *** < 0,001).
- b Houdingen: percentage (zeer) eens met 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'; percentage 1-5 voor vertrouwen in de Tweede Kamer (figuur 1.4); percentage (zeer) eens met 'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik'; percentage (zeer) eens met 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet'; percentage '(zeer) groot' in antwoord op de vraag 'Stel: de Tweede Kamer behandelt een wetsvoorstel dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt. Hoe groot is de kans dat u zou proberen daar iets tegen te doen?'; en percentage (zeer) oneens met 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders'.
- c Intenties als er op het moment van de enquête Kamerverkiezingen gehouden zouden worden.

Bron: COB 2015/2-2016/1

Deze uitkomsten zeggen wat over de houding tegenover het referendum en de houding tegenover de EU en wellicht ook tegenover het associatieverdrag. Of ze veel voorspellende waarde hebben voor de uitkomst op 6 april valt te betwijfelen. Onderzoek naar de publieke opinie, stemintenties en stemgedrag bij het Europese referendum laat zien dat zowel algemene politieke houdingen als oordelen over de specifieke referendumkwesties alsook oordelen over andere EU-kwesties een rol spelen.¹⁹ Over een periode van enkele weken kunnen er door campagnes en discussies in de media nog grote verschuivingen plaatsvinden. Alle redenen om begin maart niet te eindigen met speculaties in een tekst die pas eind maart verschijnt.

Figuur 2.4 Steun voor directe democratie en voor de EU, naar opleidingsniveau en stemintentie, bevolking van 18+, 2015/2 - 2016/1 (nettosteun in procentpunten)^a

19 Kees Aarts en Henk van der Kolk, *Nederlanders en Europa. Het referendum over de Europese grondwet*, Amsterdam: Bert Bakker, 2005; Paul Dekker en Charlotte Wennekers, De publieke opinie over Europa, in: Paul Dekker en Sjef Ederveen (red.), *Europese tijden - Europese verkenning 3*. Den Haag: Sdu/Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2005: 7-43; Marcel Lubbers, Over het 'nee' tegen de Europese grondwet, *Sociologie 3* (2007): 205-224.

a Percentage instemming met de stelling dat burgers meer moeten meebeslissen (tabel 2.4) min het percentage afwijzing van die stelling (horizontaal) en het percentage instemming met de stelling dat eu-lidmaatschap van Nederland een goede zaak is min het percentage afwijzing van die stelling.

Bron: COB 2015/2-2016/1

Verantwoording

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en in studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Met en wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2011.

Onderzoek in het eerste kwartaal van 2016

Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door SmartAgent MarketResponse (SAMR) op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald; wel is er een prijsvraag uitgezet onder moeilijk bereikbare groepen. In totaal hebben 1200 mensen van 4 januari tot en met 1 februari 2016 de vragenlijst volledig ingevuld (1049 via internet en 151 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 23,9 minuten. 94% beoordeelt het onderzoek met een voldoende en het gemiddelde cijfer is een 7,4. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,7 tot 2,9 en de weegefficiëntie is 85%, resulterend in een effectieve steekproef van 1021. Zie verder de onderzoeksverantwoording, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties: Co van Rooijen en Maarten Gans, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2016, 1e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, februari 2016 (projectnummer 20.497).

Op 11 februari hebben de auteurs samen Esther Schrijver (Master student aan de UvA) en Lianne de Blok (aiO aan de UvA) aanvullende telefoongesprekken gevoerd met 70 mensen die in januari aan de enquête deelnamen. We vroegen een selectie van 65-plussers naar hun ervaringen met decentralisaties, een selectie van mensen met middellange antwoorden op de slotvraag naar hun emoties bij het beantwoorden van die vraag en beide groepen naar zaken in Nederland waarover ze hoopvol zijn.

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: groepen werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland;
- 2012|1: ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011;
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus;
- 2012|3: houdbaarheid van de medische zorg en AOW en wensen voor de formatie;
- 2012|4: vrijwilligerswerk, maatschappelijke tegenstellingen, buitenland, niet-stemmers;
- 2013|1: protestgeneigdheid en vertrouwen in informatiebronnen;
- 2013|2: crisisperspectieven en -ervaringen en HEXACO-persoonlijkheidsdimensies;
- 2013|3: persoonlijke toekomstzorgen, inkomensongelijkheid en Europa;
- 2013|4: opvattingen over Oost-Europese arbeidsmigranten en lokale politiek;
- 2014|1: stemming over Europa en de Haagse politiek;
- 2014|2: (fysieke) risico's en verantwoordelijkheden;
- 2014|3: visies op Nederland en de toekomst en essay 'Van stemming naar bestemming';
- 2014|4: decentralisaties in het sociale domein en vrijheid van meningsuiting;
- 2015|1: internationale politieke situatie, lokale tevredenheid en burgertypen;
- 2015|2: Europese unie en burgerparticipatie;
- 2015|3: soorten vertrouwen in Nederland en politiek vertrouwen internationaal; en
- 2015|4: perspectieven van mbo-opgeleiden.

© Sociaal en Cultureel Planbureau,
Den Haag 2016

ISBN 978 90 377 0781 6
ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag

telefoon 070 340 70 00

info@scp.nl
www.scp.nl

Vormgeving:
bureau Stijlzoorg, Utrecht